
Savremeni izazovi, problemi i dileme u vezi sa bezbednošću pojedinca

Savremeni izazovi, problemi i dileme u vezi sa bezbednošću pojedinca

Izdavač
Misija OEBS-a u Srbiji

Dizajn
comma | communications design

Štampa
Grid Studio Beograd

Tiraž
100 primeraka

ISBN 978-86-6383-061-5

Objavljivanje ove publikacije je omogućeno u okviru projekta Misije OEBS-a u Srbiji „Konsolidovanje procesa demokratizacije u sektoru bezbednosti u Republici Srbiji”, koji je finansijski podržala Švedska agencija za međunarodnu razvojnu saradnju (Sida).

Napomena: Stavovi u ovoj publikaciji pripadaju isključivo autorkama i njihovim saradnicima/saradnicama i ne predstavljaju nužno zvaničan stav Misije OEBS-a u Srbiji i Švedske agencije za međunarodnu razvojnu saradnju.

Savremeni izazovi, problemi i
dileme u vezi sa bezbednošću
pojedince

Sadržaj

UVOD	7
LIČNA BEZBEDNOST NA INTERNETU – KONTEKSTUALIZACIJA FENOMENA <i>RIVENDŽ PORN</i> KAO SAJBER NASILJA	9
TEHNOLOGIJA ZA PREPOZNAVANJE LICA PRIMENA I PROBLEMI PRIVATNOSTI	19
SEKURITIZACIJA ZDRAVLJA – PRENAGLAŠAVANJE PROBLEMA ILI NEOPHODNA REAKCIJA?	35
UTICAJ MIGRACIJA NA JAVNO-ZDRAVSTVENU BEZBEDNOST	46
SRBIJA NA METI: VATRENO ORUŽJE KAO REALNA PRETNJA?	56
NELEGALNO ORUŽJE: BREME PROŠLOSTI KAO PRETNJA PO BEZBEDNOST	66

Savremeni izazovi, problemi i dileme u vezi sa bezbednošću pojedinca

Nagradni konkurs „Svetlana Đurđević Lukić“ nastao je kao izraz želje CENTRA da neguje uspomenu na našu prijateljicu, koleginicu, ko-osnivačicu i dugogodišnju direktorku CENTRA koja je tragično preminula u saobraćanoj nesreći prošle godine. Svetlanin dugogodišnji angažman i doprinos empirijskom i teorijskom istraživanju ljudske bezbednosti predstavlja pokretačku ideju ovog nagradnog konkursa.

S obzirom na širok krug njenih interesovanja i na dosledno negovanje multidisciplinarnog pristupa u proučavanju ljudske bezbednosti, CENTAR se odlučio da poziv za učešće na konkursu uputi studentima svih fakulteta u Srbiji. Ovako širok zahvat je dodatno bio motivisan željom da zainteresuje studente, buduće naučnike i praktičare, da se bave savremenim izazovima u proučavanju bezbednosti iz perspektive različitih disciplina i da tako podstaknu diskusiju u široj javnosti o kompleksnosti ove teme u današnje vreme.

Ovogodišnji i prvi konkurs je otuda obuhvatio teme koje su do sada bile u istraživačkom fokusu CENTRA, kao što su problemi i pitanje rasprostranjenosti lakog i malokalibarskog oružja u postkonfliktnim društvima i bezbednost ranjivih grupa. U isto vreme konkurs je predložio i one teme koje privlače sve više pažnje, a bave se nadnacionalnim izazovima u vezi sa bezbednošću pojedinca. Prepoznavajući njihov značaj, CENTAR je u konkurs uključio i pitanja zdravstvene bezbednosti, bezbednosti na internetu, te izazove bezbednosti zbog sve učestalijih prirodnih katastrofa sa kojima se i Srbija suočava.

U ovom zborniku predstavljeno je šest eseja studenata osnovnih, master i doktorskih studija koji su izabrani kao inovativni i aktuelni u konkurenciji velikog broja radova. Eseji koji se bave bezbednošću na internetu osvetljavaju specifične probleme. Rad o „porno osveti“, čije su žrtve najčešće žene, predstavlja ovaj sve učestaliji fenomen sajber nasilja za koji još ne postoje odgovarajuće krivične mere u Srbiji. Na nedostatak zakonskog okvira u Srbiji ali i globalno ukazuje i

esej koji se bavi pitanjem fluidnih granica između sve zastupljenije primene biometrijskih metoda u zaštiti građana od prevara i kriminalnih aktivnosti na internetu s jedne strane i zaštite njihove privatnosti s druge. Autori ovih radova tako ukazuju da ubrzani razvoj tehnologije stvara nove opasnosti i pretnje na koje većina društava još traži odgovore.

U centru pažnje eseja koji se bave zdravstvenom bezbednošću su promene u promišljanju pitanja zdravlja i bezbednosti, i opasnosti koje sa sobom nosi širenje infektivnih bolesti. Zdravstvene pretnje danas postaju pitanje nacionalne bezbednosti kao i pitanje bezbednosti pojedinca. Uticaj globalizacije i migracije podstiču zabrinutost zbog potencijalnog razvoja i širenja novih i obnovljivih bolesti na koje nacionalne države pokušavaju da pruže odgovor, mada često sa zaokasnjajem, kao što je možda slučaj i u Srbiji?

Treća grupa radova se bavi rasprostranjenošću nelegalnog malokalibarskog i lakog naoružanja u Srbiji i pretnjom koje ono predstavlja za bezbednost građana. Izuzev što se koristi u aktivnostima organizovanih kriminalnih grupa, i potencijalne etničke sukobe, vatreno oružje takođe doprinosi porodičnom nasilju prvenstveno nad ženama i decom. Svake godine između jedne polovine i jedne trećine žena koje smrtno stradaju u nasilju u porodici, strada od legalnog ili nelegalnog vatrenog oružja. Bez obzira na takvo stanje, zakonodavne aktivnosti u Srbiji koje se bavi vezom oružja i porodičnog nasilja su spore i tek u začetku.

Iako ovaj zbornik predstavlja eseje studenata koji su na početku pisačke i akademske karijere, verujemo da će njihovi radovi biti zanimljivi različitim čitalačkim publikama a u isto vreme korisni svima onima koje bezbednosni izazovi pojedinca posebno interesuju.

CENTAR je realizovao ovaj konkurs uz podršku Odeljenja za demokratizaciju pri Misiji OEBS-a u Srbiji u želji da promoviše mlade studente i studentkinje koji kreću Svetlaninim stopama. CENTAR se zahvaljuje Misiji OEBS-a na ovoj pažnji koja je simbol dugogodišnje saradnje ove dve organizacije u oblasti unapređenja ljudske bezbednosti u Srbiji. U isto vreme CENTAR izražava posebnu zahvalnost stručnim članovima žirija, dr. Vladimiru Bilandžiću stručnjaku za međunarodnu bezbednost i savetniku Misije OEBS u Srbiji, dr. Vanji Rokvić sa Fakulteta bezbednosti Univerziteta u Beogradu, dr. Srđanu Koraću naučnom saradniku u Institutu za međunarodnu politiku i privredu (IMPP) iz Beograda i Marini Tadić članici tima Kancelarije za saradnju sa civilnim društvom Vlade Republike Srbije. Oni su značajno doprineli kvalitetu rada CENTROVOG žirija i tako omogućili da se ovaj zbornik nađe pred vama.

Beograd, novembar 2017.

LIČNA BEZBEDNOST NA INTERNETU – KONTEKSTUALIZACIJA FENOMENA *RIVENDŽ PORN* KAO SAJBER NASILJA

Milica SKOČAJIĆ*, studentkinja master studija
Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Jovan RADOSAVLJEVIĆ, student master studija
Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Sažetak: Sve veća učestalost korišćenja interneta kreira otvoren i dostupan prostor za komunikaciju a samim tim i za ispoljavanje nasilja. Nasilje izraženo kroz elektronski medij naziva se sajber nasilje. Specifičnost ovog vida nasilja su njegovi dometi i mogućnost ponovljenog javljanja ugrožavajućih sadržaja. Važan i učestali deo sajber nasilja čini onlajn distribucija seksualnih sadržaja bez pristanka osobe koja je tim sadržajem predstavljena. Ovakav oblik nasilja se naziva rivendž porn (*revenge porn*) jer je česta motivacija za objavljivanje ovakvih sadržaja osveta bivšem romantičnom/seksualnom partneru.

Najčešće žrtve ovog fenomena su žene. Pristanak žene da kreira seksualni sadržaj, najčešće kroz fotografiju ili video, generalizuje se na distribuciju tog sadržaja. Odgovornost za incident se često pripisuje žrtvi, što je fenomen poznat kao *victim blaming* i prisutan je i u slučajevima seksualnih napada na žene.

Širenje ovog sadržaja ugrožava njenu ličnu bezbednost - žrtve *revenge porn*-a često menjaju mesto stanovanja, školu, posao, i nailaze na poteškoće u uspostavljanju odnosa poverenja sa ljudima iz svog okruženja, uključujući i romantične partnere. Pokazano je kako prolazak kroz ovo iskustvo može voditi i ozbiljnijim problemima sa mentalnim zdravljem - depresiji, posttraumatskom stresnom poremećaju, čak i pokušajima samoubistva.

* skocajiccm@gmail.com

Fenomeni sajber nasilja i *revenge porn*-a nisu zastupljeni u istraživanjima u Republici Srbiji a nisu ni prepoznati kao specifični fenomeni u krivičnom zakonu Republike Srbije. Autori ovog teksta sproveli su eksploratorno istraživanje na prigodnom uzorku kojim je pokazano kako 15% osoba doživljava sajber nasilje, uključujući i *revenge porn* u nekim oblicima, što znači da u Srbiji ima prostora za ispitivanje ovog fenomena i njegovih posledica.

Predlozi za smanjenje prevalence sajber nasilja i ublažavanje njegovih posledica je organizacija preventivnih radionica u školama pre nego što sajber nasilje dostigne ozbiljnije i štetnije forme kao što je *revenge porn*. Bezbednosne rizike za žrtve mogu da ublaže zakonski okviri koji eksplicitno imenuju sajber nasilje i *revenge porn* kao krivična dela.

Ključne reči: sajber nasilje, *revenge porn*, lična bezbednost

UVOD

Povećanje korišćenja interneta u poslednje dve decenije premešta veliki deo komunikacije u elektronski (onlajn) prostor, što kreira novo okruženje za ispoljavanje nasilja (Jones, Mitchel & Finkelhor, 2014). Nasilje (voljna i ponovljena radnja koja izaziva negativne posledice kod drugih), koje kao medijum koristi elektronski tekst, naziva se sajber nasiljem (Patchin & Hinduja, 2006). Kao i u direktnim sukobima, u sajber nasilje spadaju i uznemiravanje, nazivanje pogrdnim imenima, etiketiranje, seksualno maltretiranje i drugo (Cassidy, Jackson & Brown, 2009). Učešće u sajber nasilju nije nužno u vezi sa određenim socijalnim grupama, ali istraživanja često ističu značaj i posledice koje sajber nasilje može imati na maloletne osobe (Ibid.).

Ono što sajber nasilje izdvaja u odnosu na direktne sukobe su medijumi putem kojih može da se izrazi. Osim teksta, često uključuje i fotografije i video snimke (Diamanduros, Downs & Jenkins, 2008). Jedan oblik sajber nasilja je i *rivendž porn* (*revenge porn*), pri čemu je medijum upravo slika ili video zapis. *Rivendž porn* se u literaturi najčešće opisuje kao čin objavljivanja seksualno provokativnih prikaza druge osobe, zloubotrebljavajući lične informacije o toj osobi kako bi je javno ponizio (Halder & Jaishankar, 2013). Ovi prikazi mogu biti autentični ali i lažni (Ibid.). Razlog za ovakav tip nasilja, zbog kojeg je *rivendž porn* i dobio naziv je izražavanje ljutnje ili frustracije počinioca, zbog prekinute veze sa drugom osobom - žrtvom (Ibid.). Iako slika ili video zapis prvobitno mogu biti autentični i napravljeni sa pristankom žrtve, *rivendž porn* podrazumeva **distribuciju (de-**

ljenje) seksualnog sadržaja osobe bez njenog pristanka (Scheller, 2015; Salter, 2013). Najučestalije žrtve ovog fenomena su žene (Bloom, 2013).

Uz sadržaje koji sadrže seksualno provokativne prikaze osobe ili seksualni čin osobe, često se dele i njene lične informacije kao što su adresa i broj telefona (Citron & Franks, 2014; Schelle, 2015). Specifičnost sajber nasilja, a i *rivendž porna*, koja žrtvama otežava prevladavanje incidenta i povratak u svakodnevne aktivnosti, a ovaj fenomen čini višestruko štetnim, je stalna dostupnost onlajn sadržaja što dovodi do konstatne re-viktimizacije (ponovna distribucija sadržaja i proživljavanje incidenta) (Ibid).

Zbog ovih specifičnosti, fenomen *rivendž porna* je pitanje zastupljeno u različitim društvenim disciplinama - psihologiji (prevladavanje viktimizacije), sociologije (oblasti rodnih režima), ljudskih prava i bezbednosti. Naša namera je da kroz ovaj rad detaljno predstavimo fenomen *rivendž porna*, kontekst u kojem se on razvija, kao i iskustva žrtava ovog fenomena. Na kraju, biće napravljen osvrt na prisutnost fenomena i zakonske regulative u vezi sa njim u Republici Srbiji.

Termin *rivendž porn*

Pre razmatranja konteksta samog fenomena i posledica koje ima na žrtve, važno je ukratko objasniti i sam termin *rivendž porn* i načine na koje se on interpretira. Naime, iako je u društvu i u javnom diskursu *rivendž porn* prihvaćen termin za ovaj fenomen, postoje autori koji naglašavaju da on nije u potpunosti adekvatan (Franks, 2016).

Prvi razlog je motiv počinioca, koji nije uvek želja za osvetom, već može biti želja za zabavom ili profitom (distribucija slika na sajtove koji, u zavisnosti od broja pregleda, donose profit). Dešava se da jasni motiv počinioca i ne postoji. U skladu sa ovim, jasno je da je gledanje na počinioca isključivo kao na ogorčene bivše partnere uprošćeno i pomera fokus sa činjenice da počinioci mogu biti i potpuni stranci.

Drugi razlog za neadekvatnost termina *rivendž porn* jeste interpretacija samog akta pravljenja slike ili video zapisa (bez obzira na to da li je to učinjeno od strane žrtve ili partnera) kao pornografskog. Treba naglasiti da to nije pornografski akt, već da je pravljenje nagih fotografija i video zapisa česta praksa u ljubavnim odnosima, koja je privatna i intimna i ne treba je mešati sa pornografijom. Međutim, ukoliko dođe do javnog objavljivanja i distribucije tih sadržaja, bez sa-

glasnosti osobe koja je predstavljena tim sadržajem, onda se radi o nekonsenzualnoj pornografiji. Upravo taj termin, autorka navodi kao više adekvatan termin od *revenge porn*-a (Ibid.). Ipak, zbog opšte prihvaćenosti, u daljem tekstu će se zadržati termin *rivendž porn*, uz napomenu da kao takav može voditi pogrešnim interpretacijama fenomena.

RODNO ZASNOVANO NASILJE

Budući da su najčešće žrtve fenomena žene a najčešći počinioci muškarci (Bloom, 2013), najširi kontekst nastanka fenomena *rivendž porna* je kontekst rodnih i heteroseksualnih režima. U heteroseksualnom odnosu, mlade devojke normalizuju često nasilno i intruzivno ponašanje muškaraca, pripisujući ga njihovoj „prirodnoj” ili „nekontrolisanoj” seksualnoj želji (Hlavka, 2014). Seksualno uznemiravanje mladih žena često vidi kao uobičajno i nužno. U skladu sa time, *rivendž porn* predstavlja naročiti bezbednosni izazov za žene (Salter, 2013). Dok je otvoreno, a često i nasilno, izražavanje seksualnosti za muškarce društveno prihvatljivo, za žene se istorijski vezuju prakse očuvanja privatnosti, skromnost i nevinost. *Rivendž porn* koristi ovaj dvostruki standard i posebno pogađa i ugrožava dostojanstvo i status žena (Salter, 2013).

Ovakav režim, osim što daje kontekst za nastanak fenomena, nudi i opravdanje za počinice i vodi ka okrivljavanju žrtve. Izražavanje seksualnosti, uključujući i fotografisanje i snimanje golotinje i seksualnih aktivnosti, iako se normalizuje u slučaju muškaraca, strogo se osuđuje u slučaju žena (Hlavka, 2013; Salter, 2013). Odgovornost za incident se potpuno pripisuje žrtvi, što je fenomen poznat kao viktmi blejming (*victim blaming*) i prisutan je i u slučajevima seksualnog napada (Bloom, 2016, Hlavka, 2013). Štaviše, analize nekih autora svrstavaju *rivendž porn* među druge aktivnosti rodno zasnovanog nasilja, kao što su porodično nasilje, seksualni napad i seksualno uznemiravanje (Franks, 2013).

Još jedan okvir za okrivljavanje žrtve je i prenošenje pristanka (*consent*) iz jednog konteksta u drugi ili sa jedne aktivnosti na drugu. Ukoliko žena pristane na neke aktivnosti (npr. ljubljenje), podrazumeva se i njen pristanak na seksualni odnos (Citron & Franks, 2014). Dalje, žrtve *rivendž porna* se okrivljuju jer, ukoliko su dale pristanak na pravljenje slike ili video zapisa u jednom (privatnom) kontekstu, smatra se prihvatljivim da se taj sadržaj deli u drugom (javnom, onlajn) kontekstu (Citron & Franks, 2014; Salter, 2013). Ovi razlozi za okrivljavanje žrtve su prema nekim autorkama samo jedni od mnogih načina ograničavanja slobode kretanja i izražavanja žene (Bloom, 2016; Franks, 2013).

ISKUSTVA ŽRTAVA RIVENDŽ PORNA

Žrtve *rivendž porna* susreću se sa brojnim izazovima nakon incidenta. Istraživanja koja su se bavila iskustvima žrtava nakon *rivendž porn* incidenta, često poredi emocionalne reakcije i posledice koje incident ima na socijalni život žrtava sa ekstremnim slučajevima seksualnog uznemiravanja kao što je silovanje (Bates, 2012). *Rivendž porn* ima intentizavan efekat kako na onlajn tako i na oflajn funkcionisanje žrtve (Bloom, 2016). Žrtve često osećaju strah od budućih re-viktimizacija (za slučaj da se sadržaj opet pojavi), osećaju gubitak kontrole nad sopstvenom seksualnošću i privatnošću, a u sferi socijalnih odnosa imaju problema sa uspostavljanjem romantičnih ili prijateljskih veza (Bates, 2012). U toj sferi se otvaraju i pitanja pregovaranja oko intimnosti, pristanka i ranjivosti u romantičnim vezama uopšte (Salter, 2013). Narušena privatnost i povreda intime od strane partnera čine da se žrtve osećaju iznevereno i oklevaju da u budućnosti imaju poverenja u blisku osobu (Calvert, 2015).

Kada je sadržaj distribuiran uz lične podatke žena, one strahuju za ličnu bezbednost - da napuste svoj stan, učestvuju u svakodnevnim aktivnostima i stupaju u interakcije sa nepoznatim osobama koje bi mogle da ih fizički ugroze (Bates, 2012; Citron & Franks, 2014). Ovakvi problemi često dovode i do promene mesta stanovanja (Citron & Franks, 2014).

Mnoge žrtve menjaju školu (Citron & Franks, 2014) ili su profesionalno ugrožene. Ugroženost na profesionalnom planu je dvostruka - zbog stigme koju incident nosi sa sobom, žrtve napuštaju posao (Ronneburger, 2009), a sa druge strane imaju manje šanse za buduće zaposlenje budući da je seksualni sadržaj jedan od rezultata pretrage njihovog imena i prezimena (Bates, 2012; Citron & Franks, 2014; Schielle, 2015). Pored toga, moraju da se povuku sa društvenih mreža na kojima su učestvovala čime smanjuju svoju profesionalnu vidljivost (Bates, 2012; Citron & Franks, 2014).

Dubinske analize iskustava osoba koje su sebe identifikovale kao žrtve *rivendž porna*, ili kao osobe koje su preživlele *rivendž porn*, ukazuju na to da postoje ozbiljne posledice incidenta po mentalno zdravlje žrtve (Bates, 2016). Učesnice istraživanja, žene između 21 i 54 godine, osim toga što su pokazale teškoće prilikom uspostavljanja poverenja sa drugim osobama, borile su se sa posttraumatskim stresnim poremećajem, anksioznošću, depresijom i suicidalnim mislima. Nije redak slučaj da žrtve počine samoubistvo (Bazelon, 2013), što govori o ozbiljnosti posledica koje ovaj vid nasilja ima. Nalazi ovih studija, ukazali su na razarajuće efekte koje *rivendž porn* ima na osobe koje su se suočile sa njim iz ugla žrtve i sličnosti tih posledica sa onim koje izaziva seksualni napad u pravom životu.

Podaci koji se mogu naći u stranoj literaturi odnose se na opšte karakteristike osoba koje su najčešće žrtve sajber nasilja, a takođe postoje i dubinske analize iskustava njihovih iskustava. U našoj literaturi, sa druge strane, nema nalaza u vezi sa zastupljenošću sajber nasilja, samim tim i *rivendž porna*. Autori ovog teksta sprovedli su eksplorativnu anketu kako bi stekli utisak o upoznatosti ljudi sa fenomenom i prisutnošću sajber nasilja (a specifičnije i *rivendž porna*) u Srbiji, ali i kako bi saznali nešto više o njihovim iskustvima.

Rezultati ankete pokazali su da blizu 62% ispitanika nije bilo izloženo nikakvom vidu sajber nasilja. Ipak, 15% ispitanika je bilo izloženo sajber nasilju, uključujući i neke oblike *rivendž porna*, kao što su zloupotrebe fotografija i video zapisa na društvenim mrežama. Zanimljiv podatak je i da 23% ispitanika nije bilo sigurno da li se susrelo sa sajber nasiljem. Ovaj podatak, zajedno sa podatkom da 58,4% ispitanika nije upoznato sa terminom *rivendž porn*, govori o tome da u Srbiji još uvek ne postoji dovoljna svest o prisutnosti ovog fenomena (Skočajić & Radosavljević, 2017).

ODRŽAVANJE BEZBEDNOSTI U ŠKOLSKOM KONTEKSTU

Sajber nasilje je u velikoj meri prisutno kod učenika osnovnih i srednjih škola. Istraživanja ukazuju da između 20 i 35% učenika biva izloženo sajber nasilju (Beran & Li, 2005; Hinduja & Patchin, 2008) i da taj broj sa povećanjem korišćenja interneta raste (Jones, et al., 2013). Kada se govori o suočavanju sa ovim problemom, jasno je da školski psiholozi imaju važnu ulogu (Diamanduros et al., 2008). Na prvom mestu, psiholozi treba da promovišu svest o prisustvu sajber nasilja uopšte i psihološkom uticaju koje ono ima na decu i adolescente, pre nego što njegovo prisustvo izazove razarajuće efekte. Dakle, treba voditi računa o prevenciji sajber nasilja kroz adekvatno prepoznavanje problema i ukazivanja na njegove realne posledice, pre nego što ono dostigne štetnije oblike, kao što je *rivendž porn*. Takođe, psiholozi su odgovorni i za procenu ozbiljnosti fenomena i prevalence sajber nasilja u konkretnoj školi. Kreiranje preventivnih programa i radionica za decu i adolescente je važan mehanizam putem kojeg problem sajber nasilja može u korenu da se prepozna i poveže sa strategijama za rešavanje (Ibid.).

ZAKONSKI OKVIRI

U odnosu na istoriju prava i zakona, sajber nasilje je vrlo nov fenomen, stoga ne čudi što su zakonske regulative još uvek prilično nejasne i nedovoljno obuhvatne. Kada se govori o *rivendž pornu* kao problemu, Sjedinjene američke države su zemlja u kojoj postoji najveća svest u društvu, ali i najviše incidenata. Međutim, zakonski okviri dovoljno eksplicitni, počinioci nisu adekvatno kažnjeni, a žrtve su nedovoljno zaštićene. Zbog toga se vode polemike u mnogim sferama javnog života kako bi se našlo adekvatno rešenje (Franks, 2016; Calvert, 2015; Franklin, 2014). Sa druge strane, mnogo manje pažnje je posvećeno pravnoj strani problema u manje razvijenim državama poput Indije (Halder & Jaishankar, 2013).

Iako *rivendž porn* kao zaseban fenomen nije prepoznat kao krivično delo u Krivičnom zakoniku Republike Srbije (2016), a ni internet se ne javlja kao prostor potencijalnih krivičnih prekršaja (kao ni reči onlajn ili sajber), izričito je zabranjeno neovlašćeno fotografisanje i snimanje lica (snimanje bez njihovog pristanka), ukoliko se snimkom „osetno zadire u lični život pojedinca” (član 144). Takođe, iako se na slučajeve kada su slika ili video zapis seksualnog sadržaja u autorstvu žrtve gleda sa većom društvenom osudom, zakonski (Zakon o autorskim i srodnim pravima, 2016; član 16) ovo može biti olakšavajuća okolnost za žrtvu i voditi uklanjanju sadržaja sa interneta, naročito jer sadržaj remeti ugled i dostojanstvo žrtve (član 18). Sve ovo kreira okvir za gonjenje počinioca koji sami kreiraju seksualno provokativan sadržaj, bez pristanka osobe koja je sadržajem prikazana. U slučajevima gde sadržaj nastaje uz pristanak svih uključenih osoba, situacija za žrtvu je komplikovanija. Ipak, Krivičnim zakonikom (2016) je eksplicitno zabranjeno i **objavlivanje** fotografija i zapisa lica, koji osetno zadiru u lični život lica (član 145).

DISKUSIJA

Korišćenje interneta je tokom poslednje decenije postalo svakodnevica najvećeg broja ljudi, pri čemu treba reći da su dobiti koje internet donosi društvu u celini, ali i pojedincima nemerljive. Ipak, postoje i loše strane interneta o kojima se ređe govori, a koje imaju ozbiljne posledice. Zloupotreba interneta (dostupnosti podataka i brzine distribucije informacija) koja za posledice ima povređivanje drugih na bilo koji način opisuje se terminom sajber nasilje (Patchin & Hinduja, 2006). Jedan od specifičnih oblika sajber nasilja je i *rivendž porn* - distribucija seksualnih sadržaja onlajn bez pristanka osobe koja je predstavljena tim sadržajem

(Scheller, 2015; Salter, 2013). Ozbiljne posledice nastale zloupotrebom interneta prisutne su i kod učenika osnovnih i srednjih škola, i to u velikoj meri (Beran & Li, 2005; Hinduja & Patchin, 2008). U tom kontekstu, treba pronaći sistematsko rešenje kako bi se generacije koje odrastaju koristeći internet upoznale sa dobitima interneta, ali i odgovornošću koje sa tim dobitima dolaze. Važan zadatak u tome imaju psiholozi koji bi trebalo da kroz različite radionice pokrenu učenike na razmišljanje o fenomenu interneta, sajber nasilja i načinima prevencije sajber nasilja pre nego što ono dobije ozbiljnije oblike, kao što je *rivendž porn* (Diamanduros et al., 2008).

Sajber nasilje je fenomen o kome se ne govori dovoljno u društvu, iako je jasno da se posledice sajber nasilja često ne razlikuju od onih koje su produkt nasilja u pravom životu (Bazelon, 2013). Ljudi često ne posmatraju sajber nasilje kao oblik nasilja, i upravo je to razlog zbog koga je nasilje na internetu često zapostavljeno, a problemi žrtava zanemareni. Zbog toga, važno je podići svest o ovom fenomenu u kontekstu lične bezbednosti, jer treba pronaći način kojim bi se potencijalne žrtve nasilja na internetu zaštitile. Veliku ulogu u ovome mogu imati mediji koji bi stvaranjem javnog diskursa o ponašanju na internetu razdvojili slobodu govora od povređivanja drugih.

Vrlo veliki problem je i što ne postoje adekvatne zakonske regulative u pogledu sajber nasilja, drugim rečima, sajber nasilje, a time ni *rivendž porn* nisu prepoznati kao specifična krivična dela ni u stranim ni u domaćim krivičnim zakonima (Calvert, 2015; Franklin, 2014; Franks, 2016; Zakon o autorskim i srodnim pravima, 2016; član 16). Donošenje jednog obuhvatnog zakona bilo bi najbolje sistematsko rešenje u pogledu lične bezbednosti korisnika interneta.

LITERATURA

Bates, S. (2015). "Stripped": An Analysis of Revenge Porn Victims' Lives after Victimization, Master rad. Simon Fraser University: School of Criminology, Faculty of Arts and Social Sciences.

Bates, S. (2016). Revenge Porn and Mental Health: A Qualitative Analysis of the Mental Health Effects of Revenge Porn on Female Survivors, *Feminist Criminology*, 12(1), 22-42. Doi:10.1177/1557085116654565

Bazon, E. (2013). *Another Sexting Tragedy*. Preuzeto sa: http://www.slate.com/articles/double_x/doublex/2013/04/audrie_pott_and_rehtaeh_parsons_how_should_the_legal_system_treat_nonconsensual.html

Beran, T., & Li, Q. (2005). Cyber-harassment: A study of a new method for an old behavior. *Journal of Educational Computing Research*, 32(3), 265-277. Doi: 10.2190/8YQM-B04H-PG4D-BLLH

Bloom, S. (2016). No Vengeance for 'Revenge Porn' Victims: Unraveling Why this Latest Female-Centric, Intimate-Partner Offense is Still Legal, and Why We Should Criminalize It. *Fordham Urban Law Journal*, 42(1), 234-289.

Burkett, M., & Hamilton, K. (2012). Postfeminist sexual agency: Young women's negotiations of sexual consent. *Sexualities*, 15(7), 815-833. Doi: 10.1177/1363460712454076

Calvert, C. (2013). Revenge porn and freedom of expression: Legislative pushback to an online weapon of emotional and reputational destruction. *Fordham Intellectual Property, Media & Entertainment Law Journal*, 24(3), 673-702.

Citron, D. K. & Franks, M., A. (2014). Criminalizing revenge porn. *Wake Forest Law Review*, 49(1), 345-391.

Diamanduros, T. & Downs, E. & Jenkins, S., J. (2008). The role of school psychologists in the assessment, prevention, and intervention of cyberbullying. *Psychology in the Schools*. 45(8). 693 - 704. Doi:10.1002/pits.20335.

Franklin, Z. (2014). Justice for revenge porn victims: Legal theories to overcome claims of civil immunity by operators of revenge porn websites. *California Law Review*, 102(5), 1303-1336.

- Franks, M. A. (2013). *Adventures in Victim Blaming: Revenge porn Edition*, Preuzeto sa: <https://concurringopinions.com/archives/2013/02/adventures-in-victim-blaming-revenge-porn-edition.html>
- Halder, D., & Jaishankar, K. (2013). Revenge porn by teens in the United States and India: A socio-legal analysis. *International Annals of Criminology*, 51(1-2), 85-111.
- Hinduja, S., & Patchin, J. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behavior*, 29(2). Doi: 10.1080/01639620701457816
- Hlavka, H. R. (2014). Normalizing Sexual Violence: Young Women account for harassment and abuse. *Gender and society*, 20(10). 1-22. Doi: 10.1177/089124321452646
- Jones, L. M., Mitchel, K. J., & Finkelhor, D. (2013). Online Harassment in Context: Trends from three youth internet safety surveys (2000, 2005, 2010). *Psychology of Violence*, 3(1), 53-69. Doi: 10.1037/a0030309
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148 – 169.
- Ronneburger, A. (2009). Sex, Privacy, and Webpages: Creating a Legal Remedy for Victims of Porn 2.0. *Syracuse Science & Technology Law Reporter*, 21(1).
- Salter, M. (2013). Responding to revenge porn: Gender, justice and online legal impunity. Paper delivered at: Whose justice? Conflicted approaches to crime and conflict. Sydney: University of Western Sydney.
- Scheller, S., H. (2015). A Picture Is Worth a Thousand Words: The Legal Implications of Revenge Porn. *North Carolina Law Review*, 93(2), 551-595.
- Skočajić, M. i Radosavljević, J. (2017). Sajber nasilje i rivendž porn. Neobjavljeni sirovi podaci.
- Službeni glasnik RS (2016). *Krivični zakonik*. Preuzeto sa: http://www.paragraf.rs/propisi/krivicni_zakonik.html.
- Službeni glasnik RS (2016). *Zakon o autorskim i srodnim pravima*. Preuzeto sa: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_autorskom_i_srodnim_pravima.html.

TEHNOLOGIJA ZA PREPOZNAVANJE LICA PRIMENA I PROBLEMI PRIVATNOSTI

Jasmina BAJRAMOVIĆ*, studentkinja master studija
Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu

Sažetak: Šezdesetih godina prošlog veka nailazimo na začetke razvoja tehnologije za prepoznavanje lica, ali ekspanzija na polju detekcije i prepoznavanja lica se dešava u 21. veku. Ova tehnologija je tokom proteklih 20 godina poprimila značajnu pažnju kako akademske, tako i laičke javnosti. Predmet ovog rada je upravo tehnologija za prepoznavanje lica, kao jedna od biometrijskih metoda, a ciljevi ovog rada jesu utvrđivanje koje su glavne oblasti njene primene i koji su njeni prednosti i nedostaci. Glavna prednost ove tehnologije je ta što se može primeniti u različitim oblastima, kao što su bezbednost informacija, vršenje nadzora, kontrola pristupa itd, dok njen glavni nedostatak leži u činjenici da su greške u radu još uvek moguće. Pored toga, cilj rada je da se utvrdi na koji način se narušava privatnost pojedinaca primenom ove tehnologije, a jedan od predloga za rešavanje ovog problema jeste zakonsko regulisanje ove oblasti.

Ključne reči: *biometrija, tehnologija za prepoznavanje lica, softveri za prepoznavanje lica, informaciona bezbednost, privatnost*

* jasmina_bajramovic93@hotmail.com

UVOD

Ljudi već dugi niz godina koriste karakteristike tela, kao što su lice, glas i hod, kako bi raspoznavali jedni druge (Jain et al., 2004: 4). Razvoj tehnologije je omogućio da se proces identifikacije¹ i verifikacije² olakša uz pomoć biometrijskih sistema. Biometrija se može definisati kao „metod identifikacije, koji je zasnovan na fizičkim karakteristikama ili karakteristikama ponašanja osobe“ (Paunović, 2013: 7) ili kao „naučna disciplina, koja se bavi identifikacijom pojedinaca, statističkim metodama u slučajevima kada se koriste njihove biološke karakteristike ili karakteristike ponašanja“ (Ibid.). Biometrija kao koncept postoji već hiljadama godina. Na primer, grnčari iz Istočne Azije su potpisivali svoju keramiku otiscima prstiju, trgovci iz Egipta su identifikovani na osnovu fizičkih karakteristika, kao što su visina, težina, boja očiju, boja kose i sl. (Down & Sands, 2004). Da bi fizičke karakteristike mogle da se kvalifikuju kao biometrijske, one moraju biti (Prabhakar, 2003: 33):

- univerzalne (svaka osoba mora posedovati datu karakteristiku),
- jedinstvene (karakteristika mora biti različita za sve članove populacije),
- nepromenljive (karakteristika ne sme da se menja pri različitim uslovima prikupljanja ili tokom vremena),
- pristupačne i merljive.

Biometrijske sisteme možemo podeliti u dve osnovne kategorije, i to (Lekić & Mijanović, 2008: 199):

- na sisteme koji su zasnovani na prepoznavanju fizičkih karakteristika (otisak prsta, prepoznavanje lica, geometrija šake, skeniranje dužice oka, skeniranje mrežnjače, DNK, vaskularni obrasci);
- na sisteme zasnovane na prepoznavanju karakteristika ponašanja (prepoznavanje glasa, potpis, način hoda).

1 Identifikacija je proces kojim se utvđuje identitet lica.

2 Verifikacija je proces provere nečije tvrdnje o identitetu.

Lice je jedna od najprihvatljivijih biometrijskih tehnika jer je to jedan od najčešćih metoda identifikacije koje ljudi koriste u svojim vizuelnim interakcijama (Jafri & Arabnia, 2009: 8). U nastavku rada pažnja će biti posvećena tehnologiji za prepoznavanje lica, njenoj primeni u različitim oblastima, evaluaciji i testiranju ove tehnologije, kao i problemima privatnosti. U ovom radu korišćen je kvalitativni pristup i glavni istraživački postupak je pregled literature. Pregled postojećeg fonda akademskih radova, koji se odnose na razvoj softvera za prepoznavanje lica i privatnosti u digitalnom dobu, omogućio je da se se dođe do sintetičkih uvida o tehnologiji za prepoznavanje lica. Do radova se došlo pretragom ključnih reči i analizom radova autora koji su od značaja za predmet ovog rada, a njihovom pretragom sačinjena je lista relevantnih i najcitiranijih radova iz ove oblasti.

TEHNOLOGIJA ZA PREPOZNAVANJE LICA

Kao jedna od retkih biometrijskih metoda koja poseduje osobine visoke preciznosti i niske nametljivosti, tehnologija za prepoznavanje lica (*eng. face recognition echnology - FRT*) ima razne potencijalne primene u bezbednosti informacija, sprovođenju zakona i nadzoru, kontroli pristupa itd. (Tan et al., 2006:1725). Iz tog razloda, FRT je poprimila značajnu pažnju akademskih i industrijskih zajednica tokom proteklih 20 godina (Ibid.).

Začetke razvoja softvera za prepoznavanje lica susrećemo još 1960. godine, ali ekspanzija na polju detekcije i prepoznavanja lica se dešava tek u 21. veku (Paunović, 2013:161). Može se reći da su prvi softveri bili poluautomatski. Prilikom korišćenja softvera, prvo se određivao položaj nekih karakterističnih crta lica na fotografiji, kao što su oči, nos, usta, uši, a posle toga su se vršila matematička merenja radi poređenja. U njihov rad je morao biti uključen i sam korisnik softvera, koji je ručno vršio ta „matematička merenja“, što je ujedno i najveći nedostatak softvera. Prvi automatski softver za prepoznavanje lica je razvio Takeo Kanade (*Takeo Kanade*) 1973. godine (Li & Jain, 2011: 1). Takođe, razvoju softvera za prepoznavanje lica doprineli su Kirbi (*Kirby*) i Sirovič (*Sirovich*). Oni su razvili novi algoritam za prepoznavanje lica, koji je bio zasnovan na uvođenju glavnih komponenta lica (*eng. eigenfaces*) 1987. godine (Paunović, 2013:167). Turk (*Turk*) i Pentland (*Pentland*) su 1991. godine otkrili da upotreba ranije poznate matematičke tehnike vektora sopstvenih vrednosti (*eng. eigenvectors*) može da se koristi za prepoznavanje lica na slici (Ibid.).

Godine 1997, bilo je dostupno 25 sistema za prepoznavanje lica, koje je proizvodilo 13 različitih kompanija (Li & Jain, 2011). Kako se tehnologija za prepozna-

vanje lica razvijala, tako je broj sistema i komercijalnih preduzeća rastao. Među najreprezentativnije komercijalne kompanije koje se bave razvojem softvera za prepoznavanje lica ubrajaju se Acsys, C-VIS, Cognitec, Dream Mirh, Eyematic, Iconquest, Identix, Imagis, Viisage, VisionSphere (Ibid :618). Takođe, treba napomenuti da su ove kompanije bile učesnice evaluacije softvera za prepoznavanje lica, koja je sprovedena na inicijativu američke vlade 2002. godine (Ibid.). Postoje i besplatni, tj. softveri sa otvorenim kodom, koji mogu da se pronađu na internetu, kao što je *PicTrieV*.

PRIMENA TEHNOLOGIJE ZA PREPOZNAVANJE LICA

Tehnologija za prepoznavanje lica se primarno koristi za (Jafri & Arabnia, 2009; Paunović, 2013):

1. Verifikaciju: Kada je reč o procesu verifikacije, obično se radi o zatvorenim sistemima i tom prilikom se biometrijski podaci, u ovom slučaju crte lica, upoređuju sa onima iz baze podataka.
2. Identifikaciju: U ovom slučaju se obično radi o otvorenim sistemima kada ne znamo da li je određeno lice upisano u bazu podataka.

Tehnologija za prepoznavanje lica se može primenjivati u državne, komercijalne i privatne svrhe. U nastavku rada će biti navedene najčešće oblasti njene primene.

Nadzor i kontrola

Prvi korisnici pomenute tehnologije su bili državni organi, kao što su policija, sudovi itd. Policija je ove softvere često koristila prilikom vršenja nadzora i kontrole. U kontrolno-operativnom centru softveri za prepoznavanje lica su se koristili za poređenje fotografija, tj. otisaka lica (*eng. faceprint*) nasumično odabrane osobe sa onima iz baze podataka. Baze podataka sa kojima se poredi uzorak sadrže otiske lica osoba iz kriminalnih dosijea (Lekić & Mijanović, 2016). Jedna od prvih većih primena tehnologije za prepoznavanje lica za nadzor prostora se dogodila 2000. godine na bejzbol utakmici na Floridi. Softver Fejs it (*eng. Facelt*) je probno pušten u rad na godinu dana u gradu Tampa na Floridi, ali na osnovu njega nije izvršeno nijedno hapšenje, mada je na pomenutoj utakmici softver pro-

našao 19 lica koja su imala kriminalni dosije (Ibid.). Osim za nadzor prostora, ova tehnologija se koristila i za spečavanje lažnog glasanja na izborima. Pomenuti softver, Fejs it, je korišćen u Meksiku 2000. godine kako bi se sprečili dupli glasovi na predsedničkim izborima, jer se ranije dešavalo da se ljudi registruju u biračke spiskove pod različitim imenima, kako bi mogli da glasaju više puta (Ibid.). Softver je korišćen za prepoznavanje ranije prijavljenih glasača.

Za vršenje nadzora ovu tehnologiju koristi i Federalni istražni biro (*eng. Federal Bureau of Investigation - FBI*). Naime, Federalni istražni biro je pokrenuo razvoj projekta vrednog milijardu dolara pod nazivom Sledeća generacija za identifikaciju (*eng. Next Generation Identification - NGI*), kojim će moći da identifikuju i otkriju lica sa kriminalnim dosijeima. Prvobitna ideja razvoja ovog projekta je bila da se ovim softverom unapredi zastareli sistem prepoznavanja otisaka prstiju. Program Sledeća generacija za identifikaciju će korišćenjem biometrijskih podataka služiti za vršenje nadzora. Osim alata za prepoznavanje lica, softver će moći da vrši prepoznavanje osoba primenom alata za prepoznavanje glasa, irisa oka i DNK analizu. Iako FBI nije otkrio koje algoritme koristi, testovi iz 2010. godine su pokazali da alat za prepoznavanje lica može da prepozna lice iz kriminalnih dosijea, koja sadrže 1.600.000,00 fotografija, sa tačnošću od 92% (Reardon, 2012). Međutim, postoji zabrinutost da ljudi bez dosijea, koje je kamera snimila pored osobe koja se prati, mogu da završe u bazi podataka ili da budu subjekti nedozvoljenog praćenja (Ibid.). Takođe, ova tehnologija se koristi i za kontrolu kriminala. Na primer, u opštini Njuam u Londonu je instalirano 300 kamera koje su povezane sa kontrolno-operativnim centrom. Gradsko veće tvrdi da se stopa kriminala smanjila za 34 % od kada su uvedene kamere i softveri za prepoznavanje lica, a sličan sistem instaliran je u Birminghamu u Londonu (Parmar, Mehta, 2013).

Iz ovih primera se može zaključiti, da upotreba ovih softvera u velikoj meri može da olakša rad državnih organa u borbi protiv kriminala. Sumnjiva lica se lakše identifikuju upotrebom softvera za prepoznavanje lica, tj. jednostavnim poređenjem njihovih fotografija sa bazama podataka (npr. kriminalni dosijei). Međutim, postavlja se pitanje privatnosti građana, koji u većini slučajeva nisu ni svesni da se ovi softveri koriste.

Finansijski servisi

U novije vreme, javlja se mogućnost da klijenti raznih finansijskih servisa, pored standardnih načina zaštite svojih tekućih računa, transakcija i novca (npr. PIN kod, potpis i sl.), koriste i tehnologiju za prepoznavanje lica.

Za pristup bankomatima je standardno potrebna kartica i poznavanje PIN koda. Međutim, kartica može da se ukrade, a takođe može i da se sazna nečiji PIN kôd. Kako bi se dodatno zaštitili klijenti neke banke, na bankomatima se koriste i softveri za prepoznavanje lica. Svaka banka ima bazu podataka svojih klijenata, koja im omogućava da brzo provere identitet klijenata i omoguće im podizanje novca sa bankomata, ako je prepoznavanje bilo uspešno (Paunović, 2013).

Poslednjih godina se razvija i tehnologija za prepoznavanje lica, kao jedan vid zaštite klijenata, prilikom vršenja novčanih transakcija. Kompanija Master Kard (*eng. Master Card*) je započela testiranje tehnologije za prepoznavanje lica kao jednu od mera bezbednosti klijenata prilikom plaćanja putem mobilnih telefona. Osim prepoznavanja lica, klijentima se daje mogućnost i skeniranja otisaka prstiju (Eddy, 2016). Za korišćenje opcije plaćanja putem selfija (*eng. selfie pay*), korisnici moraju da preuzmu aplikaciju kompanije na svoj mobilni telefon. Ova usluga je omogućena samo korisnicima koji imaju telefone novije generacije. Posle preuzimanja aplikacije, korisnik unosi podatke o svojoj kreditnoj kartici, što je uobičajeno tokom onlajn plaćanja, i na svom telefonu aktivira kameru kako bi mogao da fotografiše svoje lice. Takođe, korisnik mora da trepne i na taj način potvrdi da ispred sebe ne drži nikakvu fotografiju. Kompanija Master Kard navodi da njihovi algoritmi mogu da prepoznaju ukoliko neko pokuša da prevari sistem pomoću video snimaka (INF, 2016). Iako pojedini smatraju da plan kompanije Master Kard nije dobra ideja, činjenica je da se u softvere za prepoznavanje lica sve više ulaže. Kompanija Traktika (*eng. Tractica*) navodi da je tokom 2015. godine uloženo 28.500.000,00 dolara, a da će do 2024. godine biti uloženo 122.800.000,00 dolara širom sveta (Ibid.).

Primena tehnologije za prepoznavanje lica za bezbedan rad finansijskih servisa ima svoje brojne prednosti. Treba napomenuti da se ona ne koristi nikada samostalno, već samo kao jedna od mera zaštite klijenata. Takođe, PIN kod i kartica se mogu zloupotребiti, a korišćenje tehnologije za prepoznavanja lica može da omogući da se takve zloupotrebe na vreme otkriju i spreče.

Kontrola pristupa

Softveri za prepoznavanje lica se koriste i za kontrolu pristupa zgradama, kancelarijama, računarima i sl.

Kompanija IBM je 2000. godine pokrenula softver Fejs it, koji je korišćen kao skrin sejver (*eng. screensaver*) za računare (Li & Jain, 2011). Kada korisnik ostavi računar bez nadzora, skrin sejver se aktivira i onemogućava drugim licima da

vide sadržaj na računaru, dok se tastatura i miš deaktiviraju. Neautorizovana lica neće moći da koriste kompjuter, jer se pokreće prepoznavanjem lica korisnika.

Univerzitet Misuri-Rola (*eng. Missouri-Rolla*) koristi sistem za prepoznavanje lica kompanije Omron (*eng. Omron*) da bi zaštitila nuklearni reaktor koji se koristi za istraživanja (*Ibid.*). Posetioци moraju da prođu kroz više nivoa zaštite. Prvo kroz hodnik koji nadziru službenici obezbeđenja, zatim kroz druga vrata za koja je potreban ključ, za treća vrata je potrebno poznavanje šifre, a na kraju dolaze do uređaja za prepoznavanje lica, koji kontrolišе pristup nuklearnom uređaju.

Primena softvera za prepoznavanje lica u funkciji kontrole pristupa ima svojih prednosti. Ovi softveri se najčešće primenjuju nad manjom grupom ljudi (npr. u jednoj kancelariji rade dvoje ljudi, ili jedan računар koristi jedan zaposleni), tako da se mogućnosti za greške smanjuju, tj. ređi su slučajevi da se jave greške pogrešnog odbijanja autorizovanih korisnika ili greške pogrešnog prihvatanja neautorizovanih korisnika. Takođe, do biometrijskih podataka korisnika se dolazi u kontrolisanim uslovima. Pod kontrolisanim uslovima se misli na položaj lica (npr. „anfas“), veštačko osvetljenje i sl. Softveri mogu da rade i bez kontakata sa licima nad kojima se prepoznavanje vrši (npr. nije potrebno da na uređaj lice postavi prste ili dlanove, nije potrebno da se približi uređaju radi prepoznavanja mrežnjače). Ovaj način kontrole pristupa, može da se kombinuje sa drugim načinima verifikacije identiteta, kao što su sistemi za prepoznavanje mrežnjače, otisaka prstiju. Kombinovanjem ovih sistema, može da dostigne visok nivo preciznosti i tačnosti u radu (*Ibid.*).

EVALUACIJA TEHNOLOGIJE ZA PREPOZNAVANJE LICA

Iako je reč o relativno pouzdanoj tehnologiji, koja sa velikom tačnošću identifikuje lica, moguće je da u radu sistema dođe do izvesnih grešaka. Greške se mogu pojaviti u procesu upisa, identifikacije i u procesu verifikacije.

Kod grešaka u procesu upisa postoje dva parametra za njihovo merenje (Beganović, 2011:19):

- *Failure To Acquire (FTA)* - greška kod uzimanja podataka;
- *Failure To Enroll (FTE)* - procenat korisnika za koje sistem nije u mogućnosti da generiše šablon od dovoljnog kvaliteta za upis, zbog ograničenja tehnologije.

Kod grešaka u procesu verifikacije možemo razlikovati tri greške (Beganović, 2011:19):

- *False Accept Rate (FAR)* - lažno prihvatanje, gde se karakteristike dve različite osobe podudaraju (zove se još greška prve vrste);
- *False Reject Rate (FRR)* - lažno odbijanje, gde se biometrijske karakteristike jedne osobe ne podudaraju (greška druge vrste);
- *Equal Error Rate (EER)* - tačka preseka FAR i FRR, trebalo bi da bude što manja, jer oslikava balans preseka sistema.

Ove tri greške su u međusobnoj korelaciji. Povećanjem jedne greške, smanjuje se procenat druge greške i obrnuto.

Prednosti i nedostaci tehnologije za prepoznavanje lica

Razvojem brojnih softvera za prepoznavanje lica javila se potreba i za razvojem objektivnog sistema koji bi procenjivao njihove performanse. Nužan uslov za sprovođenje testiranja postojećih softvera, jeste postojanje velikog broja probnih fotografija na kojima bi se testiranje vršilo. Pored testiranja algoritama softvera, neophodno je bilo testirati i stopu grešaka pogrešne identifikacije.

Proteklih godina, formirane su baze sa probnim uzorcima, kao i sistemi za procenu algoritama. Prvi takav sistem je Tehnologija prepoznavanja lica (*eng. The Facial Recognition Technology – FERET*), koji je izvršio testiranje postojećih algoritama 1994. godine (Majcenić, 2008). Evaluacija se sastojala iz tri testa, svaki sa drugim skupom fotografija (*ibid.*: 5):

- prvi test je merio performanse iz skupa 316 osoba sa jednom slikom po osobi;
- drugi test je bio test pogrešne identifikacije;
- treći test je merio efekat promene poze na prepoznavanje.

Testiranje je ukazalo na tri glavna problema u prepoznavanju (Ibid.:5):

- prepoznavanje duplikata;
- prepoznavanje pri promeni osvetljenja;
- prepoznavanje pri promeni poze.

Na temeljima FERET-a, organizovano je Testiranje prepoznavanja lica kompanija (*eng. Face Recognition Vendor Test- FRVT*) 2000. godine. Do sada su organizovana tri testiranja: 2000, 2002, 2006 godine (Ibid.). Neki od zaključaka do kojih se došlo na temelju testiranja, na sve većim bazama, su sledeći (Ibid.: 5):

- performanse prepoznavanja ne opadaju značajno kod odklona glave od +/- 25 stepeni, ali značajno opada kod pomeranja glave većih od 40 stepeni;
- prelazak iz spoljašnjeg osvetljenja na unutrašnje značajno utiče na performanse prepoznavanja;
- povećavanje fotografija u bazi podataka smanjuje stopu prepoznavanja 2-3%;
- prepoznavanje muškaraca je uspešnije od prepoznavanja žena;
- prepoznavanje starijih je uspešnije od prepoznavanja mlađih.

Jedna od značajnih prednosti korišćenja ove tehnologije se ogleda u tome, što se prilikom dolaženja do ulaznih podataka, osobe ne ometaju u radu i svojim aktivnostima i nije potreban kontakt sa osobama od kojih se podaci uzimaju, čak u nekim slučajevima osobe nisu ni svesne da se vrše provere njihovih identiteta. Takođe, sam postupak uzimanja uzoraka je lakši i brži za razliku od drugih biometrijskih sistema, kao što je skeniranje mrežnjače, prepoznavnje glasa i sl. Jednostavnost u korišćenju daje izvesnu prednost tehnologiji za prepoznavanje lica.

Prednost korišćenja ove tehnologije se ogleda i u tome, što može da utiče na smanjenje stope kriminala. Njihova upotreba može da deluje preventivno i represivno na kriminalce. Ukoliko je osoba svesna da je nadziru i da se koriste softveri za prepoznavanje, koji lako mogu da ga otkriju, uvideće da su šanse da izvrši krivično delo znatno smanjene i odustaće od kriminalne aktivnosti. Na taj način, moglo bi se delovati preventivno. Represivno delovanje, ogleda se u lak-

šem pronalaženju i hapšenju kriminalaca, koji su već izvršili neko krivično delo. Baze podataka, koje koriste države, su ogromne. Još jedan razlog, koji ide u prilog upotrebi softvera za prepoznavanje lica jeste taj, što se identifikacija i verifikacija ljudi primarno vršila poređenjem njihovog lika i fotografije na ličnim kartama, pasošima itd. Ljudi su već upoznati sa procedurom dobijanja ličnih isprava za koje je fotografisanje lica neophodno, a te fotografije mogu da posluže i za kreiranje baze podataka, koje bi se kasnije koristile za rad softvera za prepoznavanje lica. Takođe, ne osećaju strah zbog mogućih posledica na zdravstveno stanje prilikom uzimanja uzoraka za razliku od drugih sistema (npr. skeniranje mrežnjače). Velika zainteresovanost primene softvera se zapaža na društvenim mrežama, kao što je npr. Fejsbuk (*eng. Facebook*). Pronalaženje prijatelja, rođaka na društvenim mrežama, može biti olakšano i ubrzano.

I pored svojih prednosti, softveri za prepoznavanje lica imaju svoje nedostatke. Greške u radu su uvek prisutne. Tačnost i preciznost rada ne može uvek da se garantuje. Njihov rad zavisi od mnogih faktora. Potrebno je izabrati valjan algoritam, kvalitetan uzorak, zatim se mora voditi računa o osvetljenju, položaju lica, itd. Na primer, performanse nekada zavise od konkretnog izgleda lica osobe (šminka na licu, nošenje naočara, promena frizure i sl.). Tu je i prisutan problem razlikovanja jednojajčanih blizanaca. Na sam proces prepoznavanja može da utiče i starenje lica. S obzirom na to da lice ipak nije toliko jedinstveno, stepen sigurnosti u tačnost i preciznost procesa prepoznavanja je niži. Kako bi se izbegle greške u prepoznavanju, preporučuju se kombinovanje prepoznavanja lica sa drugim biometrijskim tehnologijama (Paunović, 2013).

PROBLEMI PRIVATNOSTI

Pitanje privatnosti i prava na privatnost je godinama predmet burnih teorijskih rasprava. Klasična koncepcija privatnosti izneta je u radu „Pravo na privatnost“ (*eng. The Right to Privacy*) američkih sudija Semjuela Vorena (*Samuel Warren*) i Luisa Brendisa (*Louis Brandais*), krajem XIX veka, gde se „pravo privatnosti“ definiše kao „pravo da se bude ostavljen na miru“³ (*eng. right to be left alone*) (Dimitrijević, 2011: 202). Privatnost možemo definisati i kao karakteristiku da određena informacija nije raspoloživa ili otkrivena neautorizovanim pojedincima,

3 Ovu frazu skovao je Tomas M. Kuli i tek nakon toga su S. Voren i L. Brendis predložili termin „right of privacy“, u pomenutom članku, koji je objavljen u Harvardskoj pravnoj reviji (*eng. Harvard Law Review*) 1890. godine (Dimitrijević, 2011; Crompton, 2004).

entitetima ili procesima (Kovačević et al., 2017: 11). Uopšteno, moguće je izdvojiti tri ključna aspekta privatnosti (Baase, 2013: 48):

- slobodu od nametanja (kao što je već napomenuto pravo da budemo ostavljeni na miru);
- mogućnost da kontrolišemo informacije o sebi;
- slobodu od nadziranja (od praćenja, nadgledanja, prisluškivanja).

Pravo na privatnost možemo smatrati osnovnim i neoutiđivim ljudskim pravom. Ostvarivanjem ovog prava obezbeđuje se integritet i dostojanstvo ljudske ličnosti, a radi očuvanja tajnosti i slobode njegovog privatnog života (Dimitrijević, 2011). Pored toga, privatnost nekih vrsta informacija može biti važna za bezbednost ljudi, kao što su npr. planovi putovanja, finansijski podaci, adresa stanovanja i sl, pa ih je neophodno zaštititi (Baase, 2013). Naša privatnost može biti ugrožena na različite načine, a same pretnje po privatnost možemo razvrstati u nekoliko kategorija (Ibid.: 48):

- namerna, institucionalna upotreba ličnih podataka (u javnom sektoru misli se na organe za sprovođenje zakona i naplatu poreza, a u privatnom se misli, pre svega, na marketinški sektor);
- neovlašćena upotreba ili objavljivanje od strane „insajdera“, ljudi koji poseduju informaciju;
- krađa informacija;
- nenamerno odavanje informacija;
- naše sopstvene akcije (ponekad namerno, a ponekad kada nismo svesni rizika).

Dakle, postoje brojni načini da se naša privatnost ugrozi i mi nismo u mogućnosti da očekujemo konstantnu i potpunu privatnost u našim životima. Ubrzan razvoj tehnologije je uticao da se stvore nove opasnosti i pretnje po privatnost, a samo pitanje privatnosti i njene ugroženosti postaje sve više predmet rasprave kako laičke, tako i stručne javnosti.

Naime, digitalna tehnologija – baze podataka, digitalne kamere, mreže, pametni telefoni i uređaji za globalno pozicioniranje, između ostalog, duboko su

promenili ono što ljudi mogu da saznaju o nama i kako oni mogu da koriste te informacije (Ibid.: 48). Kompjuteri, internet i čitav niz digitalnih uređaja – sa neverovatnim povećanjem brzine, prostora za skladištenje⁴ i olakšanim povezivanjem – omogućavaju da sakupljanje, pretraživanje, analiza, skladištenje, pristup i distribucija ogromnih količina informacija i fotografija bude lakše, jeftinije i brže nego ikada ranije (Ibid.: 50). Stoga, nameće se pitanje da li je ta tehnologija bezbedna za upotrebu? Da li ona ugrožava privatnost pojedinca, odnosno osnovna ljudska prava? Na koji način je moguće zaštititi lične informacije? Na koji način sama biometrija tj. tehnologija za prepoznavanje lica narušava našu privatnost?

Prepoznavanje lica nije tako nov koncept. Fotografije i video snimci su se i ranije često koristili za pronalaženje, identifikaciju i verifikaciju identiteta. Policija je najčešće koristila kriminalni dosije, poznatih prepstupnika, u kojima su njihove slike bile „čistije“ i omogućavale su lakše pronalaženje i identifikaciju. Razvoj tehnologije za prepoznavanje lica je zasigurno olakšao i ubrzao proces prepoznavanja lica, stoga se više i ne postavlja pitanje da li je upotreba ove tehnologije korisna ili nije. Pitanje koje je danas aktuelno glasi: da li uopšte imamo izbora kada je reč o njenoj primeni? Borci za ljudska prava se zalažu za prava na privatnost i anonimnost, a to ne mora nužno da znači da su građani nešto skrivili ili da planiraju nešto nezakonito da urade. Danas, pored baza podataka koje ima policija i drugi državni organi, brojne kompanije prave svoje baze podataka, kao npr. maloprodaje koje žele da poboljšaju prodaju. Ove kompanije koriste tehnologiju za prepoznavanje lica ne samo kako bi olakšali i ubrzali kupovinu svojih mušterija, već i za sprečavanje krađa u svojim objektima. Kris Frej (*eng. Chris Frey*) (2016) je naveo za britanske dnevne novine Gardijan (*eng. The Guardian*) da ne treba da nas čudi, što bi trgovac išao tako daleko da zaštititi svoju robu. Lice osobe, koje je snimila kamera, se pretvara u jedinstveni otisak lica i smešta se u bazu podataka. Na taj način, maloprodajni objekti stvaraju svoje baze podatka, koje čine fotografije poznatih kriminalaca. Neke prodavnice u SAD-u daju dva izbora licima koje su zatekli u krađi: da ih prijave policiji ili da jednostavno pristanu da budu fotografisani (Frey, 2016). Izbor se čini lak. Međutim, njihove fotografije se čuvaju u njihovim bazama podataka. Tim putem mogu lako da ih prepoznaju, prilikom samog ulaska u prodavnicu, i spreče bilo kakav pokušaj krađe praćenjem tih osoba ili njihovim udaljavanjem iz prodavnice.

4 Sa padom cene memorije za čuvanje podataka, mogućnost da skladištimo velike količine podataka raste. Naime, cena 1 GB podataka za skladištenje je koštala 10.000,00 dolara 1990. godine, da bi cena za skladištenje iste količine podataka pala na 0,1 dolar 2010. godine (Kovačević et al., 2017: 11).

Ne računajući baze podataka policije, na koji način građani mogu da znaju da li su njihova „lica“ pohranjena u nekoj od bazi podataka? Kako građani mogu znati da li se njihov identitet negde proverava ili ne? S obzirom na rasprostranjenu primenu ove tehnologije, teško da se jedna osoba ne nalazi bar u jednoj bazi podataka, a da sama ne mora biti toga ni svesna. Fondacija za elektronske slobode (*eng. The Electronic Freedom Foundation*) veruje da FBI poseduje u svojoj bazi podataka 14.000.000 fotografija lica i da planira da ovaj broj poveća na 50.000.000 (Wall, 2015). U Velikoj Britaniji, policija poseduje 18.000.000 fotografija poznatih prestupnika i kriminalaca (*ibid.*). Takođe, jednom identifikovano lice se smešta u bazu podataka i tamo ostaje trajno jer, kao i otisci prstiju, crte lica i proporcije glave se ne menjaju (ne uzimajući u obzir starenje lica koje može da utiče na prepoznavanje).

Video nadzor i tehnologija za prepoznavanje lica su naročito postali predmet interesovanja posle terorističkih napada 11. septembra 2001. godine (Bowyer, 2004). Vlade različitih zemalja su se zainteresovale za ovu tehnologiju radi nadzora i kao način da se identifikuju ljudi koji predstavljaju pretnju bezbednosti. Međutim, njena rasprostranjena upotreba može ugroziti privatnost građana i stvoriti osećaj da su stalno pod nadzorom od strane svojih vlada. Biolog Piter Vats (*eng. Peter Watts*) je izneo da sisari smatraju nadzor pretnjom i to ih čini paranoidnim, agresivnim i osvetoljubivim (Kovačević et al., 2017: 12). Studije su pokazale da konstantno nadziranje nije zdravo ni fizički ni emocionalno, čak ni percepcija konstantnog nadziranja, i stvara osećaj depresije i/ili anksioznosti (Kovačević et al., 2017: 12).

Postoji još jedan način ugrožavanja privatnosti koji proističe iz same prirode tehnologije za prepoznavanje lica. Efikasnost ove biometrijske metode zavisi od upotrebe računarske tehnologije i elektronskih uređaja. To znači da rizici po privatnost sa kojima se susreću računarske tehnologije i uređaji odnose i na biometrijske sisteme (Crompton, 2004: 55). Naime, biometrijski sistemi koji uključuju čuvanje, obradu i prenos na računarima podležu hakovanju, neovlašćenom pristupu, korišćenju i odavanju (*ibid.*).

Postoje pokušaji da se kreira kodeks, koji će uputiti korisnike tehnologije za prepoznavanje lica na koji način da je upotrebljavaju u komercijalne, državne ili privatne svrhe, a da time ne krše osnovna ljudska prava. U Evropi kompanije moraju da traže dozvolu ukoliko žele da koriste tehnologiju za prepoznavanje lica (Wall, 2015). U SAD-u, samo dve države Ilionis i Teksas su usvojile takav sistem rada (*ibid.*). U Velikoj Britaniji, Zakon o zaštiti podataka nalaže da građani moraju biti informisani, kada su pod video nadzorom i od strane kojih lica. Takođe, imaju prava da traže bilo koji video snimak kamere koja ih je snimila (*ibid.*).

ZAKLJUČAK

Začetke razvoja tehnologije za prepoznavanje lica susrećemo šezdesetih godina, pojavom prvih softvera za prepoznavanje lica koji su bili poluautomatski i veoma neprecizni. Zahvaljujući radu brojnih istraživača, kao što su Kanade, Kirbi, Sirovič, Turk i Pentland, tehnologija za prepoznavanje lica je u velikoj meri uznapredovala. Danas smo svedoci da se ova tehnologija koristi u različite svrhe i na različitim mestima (npr. banke, aerodromi, poslovne zgrade itd). Interesovanje za tehnologiju za prepoznavanje lica svakako ne jenjava jer olakšava i ubrzava različite aktivnosti njihovih korisnika. Tehnologije za prepoznavanje lica imaju dosta prednosti (lak način primene, brojne namene, itd). Međutim, treba naglasiti da sve greške, koje utiču na njihov rad, nisu otklonjene, te stoga i dalje može doći do pogrešnog prepoznavanja lica. U cilju poboljšanja performansi softvera, vršena su brojna testiranja, kako bi se otkrilo koji faktori utiču na tačnost i preciznost njihovog rada. Zahvaljujući tim testiranjima, broj grešaka u radu ovih softvera se znatno smanjio. Takođe, kao veliki problem ostaje nerešeno pitanje narušene privatnosti ljudi. Njihovi podaci se mogu smeštati u razne baze podataka, a da sami toga nisu ni svesni. U brojnim zemljama, tehnologija za prepoznavanje lica, kao i način njene primene, nisu zakonski regulisani. Nedostatak zaštitnih mehanizama može da naruši poverenje građana u sigurnost njene primene i može dovesti do ugrožavanja osnovnih ljudskih prava. Stoga, moraju se doneti zakoni ili kodeksi, kojima će se regulisati ova oblast.

LITERATURA

Baase, S. (2013). *A gift of fire: Social, legal, and ethical issues for computing technology*. Pearson.

Beganović, H. (2011). *Biometrijska identifikacija*. Specijalistički rad. Podgorica: Elektrotehnički fakultet.

Bowyer, K. W. (2004). Face recognition technology: security versus privacy. *IEEE Technology and society magazine*, 23(1), 9-19.

Crompton, M. (2004). Biometrics and Privacy the End of the World as We Know it or the White Knight of Privacy?. *Australian Journal of Forensic Sciences*, 36(2), 49-58.

Dimitrijević, P. (2011). *Pravna regulacija elektronske komunikacije i pravo na privatnost*, Zbornik radova, Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, str. 199–211.

Down, M. P., & Sands, R. J. (2004). Biometrics: An overview of the technology, challenges and control considerations. *Information Systems Control Journal*, 4, 53-56.

Jafri, R., & Arabnia, H. R. (2009). A survey of face recognition techniques. *Jips*, 5(2), 41-68.

Jain, A. K., Ross, A., & Prabhakar, S. (2004). An introduction to biometric recognition. *IEEE Transactions on circuits and systems for video technology*, 14(1), 4-20.

Kovačević, A., Nikolić, D., Popović, B. (2017). Internet of things i problemi privatnosti. U: *Urbana bezbednost i urbani razvoj: Prva naučna konferencija*. Beograd: Fakultet bezbednosti.

Lekić, N., Mijanović, Z. (2016). *Identifikacioni sistemi*. Podgorica: Elektrotehnički fakultet.

Li, S. Z., & Jain, A. K. (2011). *Handbook of face recognition (2nd Edition)*. New York: Springer.

Paunović, S. R. (2014). *Primena multimodalne biometrije u sistemima za utvrđivanje identiteta*. Doktorski rad. Beograd: Fakultet organizacionih nauka.

Parmar, D. N., & Mehta, B. B. (2013). Face Recognition Methods & Applications. *International Journal of Computer Technology and Applications*, 4(1), 84.

Prabhakar, S., Pankanti, S., & Jain, A. K. (2003). Biometric recognition: Security and privacy concerns. *IEEE security & privacy*, 99(2), 33-42.

Tan, X., Chen, S., Zhou, Z. H., & Zhang, F. (2006). Face recognition from a single image per person: A survey. *Pattern recognition*, 39(9), 1725-1745.

Tekstovi preuzeti sa Interneta

Eddy, N. (2016). *MasterCard Tests Facial Scans For Mobile Payments*. Preuzeto sa <http://www.informationweek.com/cloud/mastercard-tests-facial-scans-for-mobile-payments/d/d-id/1321191>.

Frey, C. (2016). *Revealed: how facial recognition has invaded shops – and your privacy*. Preuzeto sa <https://www.theguardian.com/cities/2016/mar/03/revealed-facial-recognition-software-infiltrating-cities-saks-toronto>.

Informacija (INF). (2016). *MasterKard planira da ponudi korisnicima iz desetak zemalja plaćanje pomoću „selfija“*. Preuzeto sa <http://www.informacija.rs/Vesti/MasterCard-planira-da-ponudi-korisnicima-iz-desetak-zemalja-placanje-pomocu-selfija.html>.

Majcenić, Z. (2008). *Pregled metoda za raspoznavanje lica*. Preuzeto sa https://pdfs.semanticscholar.org/409a/f87088792c179d2060856200bb37e0cf8aa8.pdf?_ga=2.140672625.239937506.1507237104-577560051.1507237103.

Reardon, S. (2012). *FBI launches \$1 billion face recognition project*. Preuzeto sa <https://www.newscientist.com/article/mg21528804-200-fbi-launches-1-billion-face-recognition-project/>.

Wall, M. (2015). *Is facial recognition tech really a threat to privacy?*. Preuzeto sa <http://www.bbc.com/news/technology-33199275>.

SEKURITIZACIJA ZDRAVLJA – PRENAGLAŠAVANJE PROBLEMA ILI NEOPHODNA REAKCIJA?

Nevena ŠEKARIĆ*, studentkinja doktorskih studija
Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu

Sažetak: Kako je kraj Hladnog rata sa sobom doneo mnoge promene u promišljanju bezbednosti, pitanje zdravlja i opasnosti koje sa sobom nosi širenje infektivnih bolesti postali su jedno od najznačajnijih. U radu su predstavljeni akademski pokušaji u definisanju zdravstvene bezbednosti kao jedne od dimenzija ljudske bezbednosti, ali i potreba za sekuritizovanjem ovog pitanja u nacionalnim okvirima kako bi se na najbolji mogući način sagledala politička i bezbednosna priroda zdravlja i mogući odgovori na pretnje koje se mogu javiti u tom domenu. Ukazano je na vezu koja se mora uspostaviti između javnog zdravlja i bezbednosti u Republici Srbiji, naročito kada se ima u vidu da Srbija u svojoj prošlosti nije ostala imuna na velike epidemije koje su ugrozile značajne državne resurse. U tom smislu, istaknute su najznačajnije implikacije (potencijalnih) zdravstvenih pretnji po ljudsku i nacionalnu bezbednost jedne države. U zaključnim razmatranjima daje se osvrt na pitanje zašto je važno sagledati zdravlje kroz prizmu bezbednosti, kao i putem kojih mehanizama je moguće to realizovati.

Ključne reči: *zdravstvena bezbednost, sekuritizacija, javno zdravlje, Republika Srbija*

* nevenasekaric@gmail.com

UVOD

Sa opuštanjem geopolitičkih tenzija između SAD-a i SSSR-a krajem 80-ih godina XX veka, dolazi do značajne promene u razvoju studija bezbednosti tako da državocentrični pristup pitanjima bezbednosti više ne predstavlja primarni fokus ove discipline. Nastajuća bezbednosna paradigma se sve više udaljava od tradicionalnog promišljanja bezbednosti u kontekstu vojnih pretnji i odbrane nacionalne teritorije. Naime, ekonomska međuzavisnost, siromaštvo zemalja „Trećeg sveta“ i pitanja životne sredine dobijaju na značaju i postaju deo bezbednosne agende (Baldwin, 1995: 124). U tom periodu, uočljiva su nastojanja mnogih autora da nove, nevojne pretnje sagledaju u novom bezbednosnom kontekstu koji je bio okarakterisan izmenjenim, posthladnoratovskim ambijentom. Jedno od takvih nastojanja jeste i koncept ljudske bezbednosti koji se temelji na ideji o pojedincu kao glavnom referentnom objektu bezbednosti i zaštiti njegovog blagostanja i prosperiteta.

Savremeni diskurs ljudske bezbednosti polazi od Izveštaja o ljudskom razvoju (HDI) iz 1993. i 1994. godine koji su nastali u okviru Programa razvoja Ujedinjenih nacija (UNDP).⁵ U Izveštaju iz 1994. godine stoji kako je „bezbednost predugo posmatrana preusko: kao bezbednost teritorije od spoljne agresije, odnosno kao zaštita nacionalnih interesa u spoljnoj politici, odnosno kao globalna bezbednost od nuklearnog holokausta“ (UNDP, 1994: 22). Takođe, „Ljudska bezbednost nije briga skopčana s oružjem – to je briga za ljudski život i dostojanstvo“ (1994: 22).⁶ Shodno tome, ljudska bezbednost može predstavljati sigurnost od hroničnih pretnji poput gladi, bolesti i represije, ali i sigurnost od iznenadnih i teških poremećaja u svakodnevnom životu, bilo da oni nastaju kod kuće ili na poslu ili u samoj zajednici (1994: 23). S obzirom na ovakvo dosta široko određenje ljudske bezbednosti, autori Izveštaja identifikovali su sedam specifičnih dimenzija koje čine ovaj koncept (zajedno sa pretnjama koje su usmerene na svaku od njih): ekonomska bezbednost (sloboda od siromaštva), bezbednost hrane (slobodan pristup hrani), zdravstvena bezbednost (slobodan pristup zdravstvenoj zaštiti i sloboda od različitih vrsta bolesti), bezbednost životne sredine (zaštita od zagađenja okoline i neracionalnog trošenja resursa),

5 Centralnom figurom u lansiranju koncepta ljudske bezbednosti smatra se Mahub ul Haq, pakistanski razvojni ekonomista i dugogodišnji konsultant UNDP-a, odgovoran za izradu Indeksa ljudskog razvoja (HDI) (Bajpai, 2000).

6 Osim ove distinkcije, u Izveštaju se ističe kako je neophodno praviti razliku između ljudske bezbednosti, sa jedne, i ljudskog razvoja, sa druge strane, budući da ovaj potonji predstavlja dosta širi koncept (UNDP, 1994: 23).

lična bezbednost (fizička bezbednost od različitih vrsta nasilja), bezbednost zajednice (opstanak tradicionalnih kultura i fizička bezbednost etničkih grupa) i politička bezbednost (uživanje građanskih i političkih prava i sloboda od političke represije) (UNDP, 1994: 24-25; Paris, 2001: 90). Kako se može primetiti, koncept ljudske bezbednosti ponikao je unutar organizacije zadužene za globalno promovisanje i podsticanje razvoja te ne iznenađuje prisustvo i dominacija snažnog ekonomsko-razvojnog tona.

Kako je predmet interesovanja ovog rada zdravstvena bezbednost, u nastavku će fokus biti usmeren upravo na ovu dimenziju ljudske bezbednosti. Pritom je važno napomenuti da, iako je koncept ljudske bezbednosti omogućio da pitanje zdravlja postane jedno od bezbednosnih pitanja (*security issue*), u radu će takođe biti rasvetljeni i neki od elemenata zdravstvene bezbednosti sa svojim implikacijama po nacionalnu bezbednost Republike Srbije.

POKUŠAJI U DEFINISANJU ZDRAVSTVENE BEZBEDNOSTI I SEKURITIZACIJA ZDRAVLJA

Kao što prethodno rečeno, Izveštaj o ljudskom razvoju iz 1994. godine identifikovao je zdravstvenu bezbednost koja, kao zajednički imenitelj, obuhvata infektivne bolesti u zemljama u razvoju, kao i bolesti nastale kao produkt životnog stila karakterističnog za razvijene zemlje (UNDP, 1994; Lo Yuk-ping & Thomas, 2010: 448). Kao najveći problem u tom smislu, Izveštaj navodi nejednaku raspodelu resursa za borbu protiv bolesti, kao i nejednak pristup zdravstvenim uslugama. Međutim, dok je ovaj Izveštaj lansirao koncept ljudske bezbednosti i, između ostalog, ukazao na značajne probleme u kontekstu zdravstvene bezbednosti, nije ponudio odgovore na pitanja kako se ti zdravstveni izazovi konstruišu kao pretnja bezbednosti. Drugim rečima, nije ukazao na indikatore koji čine da nešto (u ovom slučaju zdravstveni izazovi) postane bezbednosna pretnja, kao ni koji su primereni odgovori u slučaju da se takav proces realizuje.

Upravo ovu prazninu Izveštaja nadomešćuje teorija sekuritizacije razvijena od strane Kopenhaške škole studija bezbednosti. Ona (teorija), zapravo, predstavlja diskurs kojim političke elite određene pojave označavaju kao bezbednosne pretnje i u borbi protiv njih traže legitimitet za usvajanje specijalnih mera koje odstupaju od uobičajenih političkih procedura (Wæver, 1995). Stoga, značajnu ulogu u sekuritizaciji zdravlja igraju visoki politički zvaničnici koji svojim izjavama, kroz „govorni akt”, ukazuju na zdravstvene probleme kao probleme bezbednosti ko-

je treba regulisati rezolucijama i strateškim dokumentima (Rokvić, 2016: 226). Osim toga, sekuritizacija zdravlja podrazumeva ne samo korišćenje govora, već i izgradnju političkih mreža i sprovođenje relevantnih politika (Caballero-Anthony & Amul, u: Rushton & Youde, 2014: 36).⁷ U tom smislu, i akademsku zajednicu i međunarodne organizacije i druge aktere zainteresovane za ovo pitanje odlikuje posmatranje zdravlja kroz prizmu bezbednosti.

Iako ne postoji univerzalno prihvaćena definicija zdravstvene bezbednosti, analiza literature i različitih izveštaja pokazala je da ovaj koncept stoji u vezi sa masovnim širenjem infektivnih bolesti koje ugrožavaju ne samo pojedince, već i društvo u celini, kao i činjenicom da se patogeni organizmi mogu koristiti kao biološko oružje, dok određene bolesti (posebno HIV/AIDS) mogu imati implikacije po društvenu, političku, ekonomsku i vojnu bezbednost zemlje i regiona (Rokvić & Jeftić, 2015: 54). Kada je reč o akademskoj tematizaciji zdravstvene bezbednosti, neki od autora navode da virusi, bakterije i razne vrste biljaka i životinja nikada nisu poštovala nacionalne granice pri čemu sada više nego ikada postoji zabrinutost zbog sve većeg uticaja globalizacije na potencijalni razvoj i širenje novih i obnovljivih bolesti preko sve poroznijih (nacionalnih, prim. aut.) granica (Pirages & Runci, 2000). Na taj način se ovakvom jednom fenomenu daje karakter prekogranične pretnje koja u tom smislu u velikoj meri zavređuje pažnju akademske i međunarodne zajednice.

Ono što je karakterisalo period pre 90-ih godina XX veka⁸ jeste bilo zanemarivanje pitanja kontrole infektivnih bolesti. Vitman (Whitman, 2000) i Altman (Altman, 2003) došli su do sličnih zaključaka - pokazali su kako političke i društvene strukture inhibiraju odgovore na opasnost od HIV/AIDS usled svoje preokupiranosti na državni suverenitet kao glavni referentni objekat bezbednosti. Baveći se potencijalnim pretnjama od infektivnih bolesti sa posebnim osvrtom

7 Tako su, na primer, kada je SARS izbio u istočnoj Aziji, sve zvanične izjave i medijski izveštaji označili SARS kao „problem nacionalne bezbednosti“. Sve mere kriznog menadžmenta, poput obaveznog i dobrovoljnog karantina, zatvaranja škola i zabavnih centara i drugih javnih ustanova, pooštrene granične i imigracione kontrole, bile su implementirane u svim zaraženim državama u regionu. Na regionalnom nivou, koordinacija sprovedena kroz ASEAN Plus Three mehanizam podrazumevala je sprovođenje kratkoročnih i srednjoročnih rešenja putem razmene informacija, saradnje između timova na terenu i usklađivanja putnih procedura za zdravstveni skrining (Caballero-Anthony & Amul, u: Rushton & Youde, 2014: 36). Takvi ograničeni odgovori u prvi plan ističu potrebu da zdravstvena bezbednosna agenda treba da prevaziđe „uske okvire sekuritizovanja zdravlja“ i da se kreće u pravcu prepoznavanja i razumevanja veze između zdravlja i ljudske bezbednosti.

8 Početak 90-ih godina prošloga veka uzima se za period pojačane sekuritizacije nevojnih, do tada zapostavljenih pretnji.

na HIV i rešenjima američkih vladinih agencija u odgovoru na isti, Brauer i Čalk (Brower & Chalk, 2003) pokazali su neophodnost razvijanja snažnih veza između nedržavnih, državnih i međunarodnih agencija kada su u pitanju bezbednosne pretnje uzrokovane zaraznim bolestima i drugim biološkim hazardima. Svesna snažnog efekta sekuritizacije, Kabaljero-Entoni (Caballero-Anthony, 2006) je u svom istraživanju primetila da bi primenom sekuritizujućeg pristupa u cilju sprečavanja izbijanja infektivnih bolesti akteri sekuritizacije imali veći kapacitet kako unutar, tako i širom zemalja u suočavanju sa pandemijskim posledicama. Enemark (*Enemark*) u svom istraživanju ističe: „zdravstvene pretnje najpogodnije za sekuritizaciju jesu upravo začeci zaraznih bolesti – naročito oni koji izazivaju nivo straha nesrazmerno njihovoj sposobnosti izazivanja bolesti i smrtni – bilo da nastaju kao rezultat prirodnog procesa bilo ljudskog faktora“ (2007: 8). Kao rezultat ovakvog stanja stvari, „zdravstveni izazovi koji su sada integralni deo nacionalnih bezbednosnih strategija, redovno se pojavljuju na agendama sastanaka vodećih ekonomskih sila, utiču na bilateralne i regionalne političke odnose između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju i utiču na strategije za reformu Ujedinjenih nacija“ (Fidler & Drager, 2006: 687). Dejvid Fidler (*David Fidler*) o ovakvom stanju stvari iznosi zapažanje da je globalno upravljanje zdravljem čak ušlo u fazu „post-sekuritizacije“, u smislu da se sada gotovo opšteprihvaćenim smatra kako se zdravstvena pitanja posmatraju kroz prizmu bezbednosti (2007: 41).

Dakle, ono što je vredno zapažanja jeste da dok određena bolest u krajnjoj liniji predstavlja određeno telesno stanje, onoga trenutka kada postane skopčana sa bezbednošću postaje politički konstrukt – skup praksi definisanja i rešavanja problema. U tom smislu, značajne su brojne inicijative i prakse koje ovo pitanje postavljaju na sam vrh bezbednosne agende kako na globalnom, tako i lokalnom nivou. Drugim rečima, teorija sekuritizacije predstavlja vrlo korisnu polaznu tačku u analizi „političke prirode zdravstvene bezbednosti“ (Nunes, u: Rushton & Youde, 2014: 61). Ovde je važno podvući da se sekuritizacija u ovom slučaju ne shvata nužno kao proces koga karakteriše korišćenje isključivo govornog čina, već kao proces koji rezultira i smeštanjem određenog pitanja u bezbednosni kontekst i putem njegove ugradnje u političke okvire koji stoje u vezi sa bezbednosnim temama.

JAVNO ZDRAVLJE I BEZBEDNOST U REPUBLICI SRBIJI

Kako se ističe u analitičkoj studiji iz 2008. godine Instituta za javno zdravlje Srbije, infektivne bolesti u Srbiji i dalje predstavljaju značajan javnozdravstveni problem zbog svojih epidemioloških karakteristika, a posebno brzine širenja u uslovima naglašene mobilnosti i međusobne povezanosti populacija (2008: 104). Prema dostupnim podacima, od 70-ih godina prošloga veka otkriva se u proseku jedna ili više novih zaraznih bolesti godišnje. U svom istraživanju o vezi između javnog zdravlja i bezbednosti u Srbiji tokom XX i XXI veka, Rokvić i dr. (2016) bazirali su se na najistaknutijim takvim slučajevima, pokrivajući događaje poput epidemije tifusa 1915. godine,⁹ epidemije velikih boginja 1972. i period 1991-1999. koji je bio obeležen ratovima, sankcijama nametnutim od strane međunarodne zajednice i NATO bombardovanjem. Ipak, najveća epidemija koja je dovela do zatvaranja granica, ekonomskih i gubitaka života i angažovanja oružanih snaga bila je epidemija malih boginja 1972. godine (Rokvić, 2016). Prema raspoloživim podacima, u Srbiji je od 1896. do 1910. od epidemija varirole umrlo 38.953 lica. Poslednji smrtni slučaj od varirole u Srbiji registrovan je 1926. dok je poslednji slučaj oboljenja registrovan 1930. godine (Krajinović, 1972).¹⁰

Devedesete godine XX veka u Srbiji bili su obeležene povećanjem stope mortaliteta, porastom malignih oboljenja, smanjenjem broja stanovnika, porastom broja samoubistava i postraumatskih poremećaja, kao i epidemijama zaraznih bolesti (Rokvić, 2016: 234). Sankcije uvedene od strane međunarodne zajednice označile su dodatne prepreke u snabdevanju neophodnim lekovima, dok je NATO bombardovanje zajedno sa znatno oslabljenim socijalnim, ekonomskim i zdravstvenim uslovima rezultovalo padom stope prirodnog priraštaja, povećanim brojem malignih oboljenja i mentalnih poremećaja i, uopšte, slabljenjem imunološkog stanja stanovništva.¹¹ U periodu od 1997. do 2007. godine registrovano je 3.565 epidemija sa 2,2% smrtnosti (Rokvić, 2016: 235).

9 Naime, procenjuje se da je od tifusa obolelo između 500.000 i 600.000 stanovnika, dok se broj umrlih procenjuje na 135.000, od čega je bilo do 35.000 vojnika (Rokvić, 2016).

10 Epidemija je odnela 35 života, a ukupno 15.595 ljudi bilo je u karantinu, dok su ekonomski gubici procenjeni na 600 miliona američkih dolara (Čobeljić, 2004: 569-573).

11 Tako, na primer, prema podacima *Strategije razvoja zaštite mentalnog zdravlja*, broj dijagnostifikovanih slučajeva mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja u stalnom je porastu u periodu od 1999. godine do 2002. godine, od 271 944 (1999) do 309 281 (2002) (Službeni glasnik RS, br. 8/2007), dok je stopa samoubistava zabeležila porast sa 1472 (1991) na 1546 (2000) slučajeva na

Kada je reč o glavnim uzrocima smrti zdravstvenog porekla u Srbiji u prvim decenijama XXI veka, najviše se govori o kardiovaskularnim bolestima, kanceru, HIV virusu i virusima gripa. Kako se smatra da je epidemija HIV-a jedna od najdestruktivnijih u dosadašnjoj istoriji ljudske civilizacije,¹² treba joj posvetiti posebnu pažnju. Iako se veruje da Srbija ima nisku prevalencu HIV infekcije, sama stopa testiranja HIV-a je veoma niska (Rokvić i dr., 2016: 1142). Naime, HIV pozitivne osobe se veoma često susreću sa diskriminacijom i stigmatizacijom (Stojanovski i dr., 2007) što u kombinaciji sa niskom zdravstvenom kulturom i slabom informisanošću o ključnim zdravstvenim problemima rezultuje negativnim efektima po prevenciju infektivnih oboljenja. Zdravstvena slika Srbije ukazuje i na nesrazmerno visoku izloženost siromašnog i ranjivijeg stanovništva RS vodećim bolestima i povredama direktno povezanim sa socijalnim i ekonomskim odrednicama zdravlja, što je prepoznato u okviru predloga *Strategije javnog zdravlja u RS 2016-2025*. Ovakvo stanje stvari ukazuje na kauzalnu vezu između različitih dimenzija ljudske bezbednosti. Osim toga, zdravstveni problemi ostavljaju posledice i po ekonomiju jedne države¹³ što samo ukazuje na međuzavisnost pretnji po javno zdravlje i drugih sektora značajnih za bezbednost te države.

ZAKLJUČAK

Sekuritizacija zdravlja prilično je aktuelna poslednjih godina u akademskom i političkom diskursu. O tome svedoči veliki broj međunarodnih, regionalnih i nacionalnih konferencija posvećenih ovoj temi, kao i činjenica da su zdravstvene pretnje bezbednosti prepoznate u strategijama nacionalne bezbednosti mnogih zemalja (SAD, Velika Britanije, Francuska, Rusija).

Određene infektivne bolesti dobile su i epitet pretnji po međunarodni mir i bezbednost, i to kroz rezolucije Saveta bezbednosti UN.¹⁴ U tom smislu, i unutar

100 000 stanovnika (videti detaljnije u: Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike (2006). Samoubistva u Srbiji: I dalje oko evropskog proseka. *Demografski pregled*, 22(4): 2).

12 Od 1981. godine kada je prvi put prepoznata kao nova bolest, HIV/AIDS je usmrtio više od 30 miliona ljudi posmatrano na globalnom nivou (Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“, 2008: 108).

13 U vezi sa efektima svinjskog gripa po ekonomiju Srbije, procenjuje se da je ova epidemija izazvala između 6,2 i 8,2 milijardi dinara štete srpskoj proizvodnji i trgovini (Kešetović, 2013).

14 To je bio slučaj sa, npr. HIV/AIDS-om, SARS-om, pandemijom virusa H1N1 i virusom ebrole (Rokvić i Jeftić, 2015: 53).

akademske i političke javnosti uočljivi su napori pozicioniranja zdravstvenih pitanja u političke i bezbednosne okvire.

Ono što je vredno zapažanja jeste činjenica da zdravstveni izazovi kao potencijalna pretnja bezbednosti (kako nacionalnoj, tako i ljudskoj) nisu prepoznati u Strategiji nacionalne bezbednosti Republike Srbije. Pored toga, strateška platforma u okviru koje se tretiraju pitanja javnog zdravlja u Srbiji zastarela je. Primera radi, predložena nova Strategija javnog zdravlja koja bi zamenila još uvek važeću iz 2009. godine još uvek nije usvojena, dok je poslednja Strategija razvoja zaštite mentalnog zdravlja usvojena pre jedne decenije. Osim revizije ključnih strateških dokumenata na nacionalnom nivou u kontekstu novih zdravstvenih (i bezbednosnih) izazova, prepoznata je i potreba za takvim aktivizmom i na lokalnom nivou.¹⁵ Pored toga, istorija epidemioloških oboljenja pokazala je da Srbija nije imuna na takve događaje, što dodatno učvršćuje potrebu za sagledavanjem javnog zdravlja kroz prizmu bezbednosti. Sinergija delovanja na nacionalnom i lokalnom planu, u skladu sa primerima najbolje prakse iz međunarodne zajednice, kao i multisektorska saradnja po ovim pitanjima od ključnog je značaja u preveniranju zdravstvenih pretnji.

15 Pretraživanjem lokalnih strategija javnog zdravlja/planova javnog zdravlja u Republici Srbiji, utvrđeno je da tek mali broj jedinica lokalne samouprave poseduje istu (poput Šapca, Rače, Aleksinca i Kragujevca).

LITERATURA

Altman, D. (2003). AIDS and Security. *International Relations*, 17(4), 417-427.

Bajpai, K. P. (2000). *Human security: concept and measurement* (pp. 1-64). Notre Dame: Joan B. Kroc Institute for International Peace Studies, University of Notre Dame.

Baldwin, D. A. (1995). Security studies and the end of the Cold War. *World politics*, 48(1), 117-141.

Brower, J., & Chalk, P. (2003). *The global threat of new and reemerging infectious diseases: reconciling US national security and public health policy* (No. 1602). Rand Corporation.

Caballero-Anthony, M. (2006). Combating infectious diseases in East Asia: securitization and global public goods for health and human security. *Journal of International Affairs*, 105-127.

Čobeljić, M. (2004). Smallpox outbreak in Yugoslavia in 1972. *Vojnosanitetski pregled*, 61(5), 569-573.

Enemark, C. (2007). *Disease and security: natural plagues and biological weapons in East Asia*. Routledge.

Fidler D. P. & Draeger N. 2006. Health and foreign policy. *Bulletin of the World Health Organization* 84: 687

Fidler, D. P. (2007). A pathology of public health securitism: Approaching pandemics as security threats. *Governing global health: Challenge, response, innovation*, 41-64.

Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“. (2008). *Zdravlje stanovnika Srbije-Analitička studija 1997-2007*. Batut.

Kešetović, Ž. (2013). *Analysis of Civil Security Systems in Europe – Case study: Serbia*, Anvil Project, dostupno na http://anvil-project.net/wp-content/uploads/2014/01/Serbia_v1.0.pdf

Krajinović, S. (1972). *Epidemija variole u Beogradu 1972. godine*, zbornik radova sa simpozijuma, Skupština grada, Beograd.

Lo Yuk-ping, C. & Thomas, N. (2010). How is health a security issue? Politics, responses and issues. *Health Policy and Planning*, 25(6), 447-453.

Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike (2006). Samoubistva u Srbiji: I dalje oko evropskog proseka. *Demografski pregled*, 22(4): 2.

Paris, R. (2001). Human security: Paradigm shift or hot air?. *International security*, 26(2), 87-102.

Pirages, D., & Runci, P. (2000). Ecological interdependence and the spread of infectious disease. *Beyond Sovereignty: Issues for a Global Agenda*, 173-194.

Rokvić, V. (2016). Sekuritizacija zdravlja: Da li je javno zdravlje pitanje nacionalne bezbednosti u Republici Srbiji?

Rokvić, V., & Jeftić, Z. (2015). Health issues as security issues. *Vojno delo*, 67(6), 53-69.

Rokvić, V., Jeftić, Z., & Ajzenhamer, V. (2016). Public Health in Serbia through the Lens of Security: A Review Article. *Iranian journal of public health*, 45(9), 1136.

Rushton, S., & Youde, J. (Eds.). (2014). *Routledge handbook of global health security*. Routledge.

Stojanovski, J., Stojanović, M. i Prvulović, M. (2007). *Stigma i diskriminacija ljudi koji žive sa HIV-om*. dostupno na: http://www.iskra.org.rs/biblioteka_files/Stigma%20i%20diskriminacija%20osoba%20koje%20zive%20sa%20HIV-om.pdf

Strategija javnog zdravlja Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 55/05, 71/05-ispavka, 101/07 i 65/08.

Strategija javnog zdravlja u Republici Srbiji, 2016-2025., PREDLOG.

Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 28/2009.

Strategija za razvoj zaštite mentalnog zdravlja, *Službeni glasnik RS*, br. 8/2007.

Strategija za stalno unapređenje kvaliteta zdravstvene zaštite i bezbednosti pacijenata, *Službeni glasnik RS*, br. 55/05, 75/05-ispavka, 101/07 i 65/08.

UNDP. (1994). *Human Development Report*. UNDP.

Wæver, O. (1995). Securitization and Desecuritization. In: R. Lipschutz (Ed.), *On Security*. (pp. 46-86). New York: Columbia University Press.

Whitman, J. (2000). Political processes and infectious diseases. In *The politics of emerging and resurgent infectious diseases* (pp. 1-14). Palgrave Macmillan UK.

UTICAJ MIGRACIJA NA JAVNO-ZDRAVSTVENU BEZBEDNOST

Vesna VUKADINOVIĆ*, studentkinja osnovnih studija
Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Ivana VULIKIĆ, studentkinja osnovnih studija
Medicinski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Sažetak: Usled priliva ogromnog broja stanovnika Bliskog istoka, Evropom je zavladao strah. Pokazatelj toga je i jačanje desničarskih partija koje svoj uspeh mogu pripisati anti-imigracionoj politici. Srbija je jedna od retkih evropskih zemalja u kojoj se vodi „blaga“ politika prema migrantima i izbeglicama i za sada predstavlja zemlju tranzita, a ne njihov krajnji cilj. Odnos Republike Srbije i njenih institucija prema njima uslovljen je Ustavom Republike Srbije, međunarodnim sporazumima, zakonima i podzakonskim aktima. Neki od međunarodnih sporazuma, kao što je Sporazum o readmisiji, izazvali su dosta polemika u srpskoj javnosti. Ono što je trenutno najbitnije za Srbiju je obezbediti odgovarajuće uslove kojima će ispuniti svoje međunarodne obaveze iz ove oblasti, poštovati zakone ali i osigurati bezbednost svojih građana. Rizici koje migracije nose sa sobom su brojni, ali u ovom radu ukazujemo prvenstveno na zdravstvene rizike i ugrožavanje zdravstvene bezbednosti. Rana prevencija sa posebnim fokusom na važnost vakcinacije je od suštinskog značaja u suzbijanju epidemija. Nepoštovanje ovih mera, uz sve veće jačanje antivakcinalnog pokreta među srpskim državljanima, u Srbiju ponovo može vratiti opake bolesti poput dečje paralize. Kontinuirano praćenje epidemiološke situacije omogućava pravovremeno regovanje, dok poštovanje mera suzbijanja zaraznih bolesti osigurava adekvatnu zaštitu stanovništva.

Ključne reči: *migracije, zdravstvena bezbednost, javno zdravlje, mere prevencije, dečja paraliza*

* vesnavukadinovic996@gmail.com

UVOD

O bezbednosti u svetu, naročito u Evropi, danas je gotovo nemoguće govoriti u kontekstu koji ne obuhvata problem migracija. Rizici koje migracije nose sa sobom su očigledni i zato sve evropske države moraju delovati zajedno u njihovom minimiziranju. Cilj ovog rada je ukazivanje na problem migracija iz dva ugla:

1. politikološko-pravnog, koji ističe uticaj migracija na politička zbivanja u Evropi kao i moguće posledice koje sklapanja međunarodnih sporazuma može proizvesti;
2. medicinskog ugla, koji naglašava značaj prevencije, pre svega vakcinacije, redovnih zdravstvenih pregleda kao i obezbeđivanje odgovarajućih životnih uslova u prihvatnim centrima.

Migracije više ne donose izazove samo „drugima“, već posredno ili neposredno utiču na sve nas. Slušajući i čitajući o mogućim negativnim scenarijima sa migrantima i izbeglicama u glavnim ulogama, u ljudima se javlja strah. Strah od potencijalnih terorista, raznih zaraznih bolesti i brojni drugi iracionalni i racionalni strahovi doveli su do jačanja desničarskih i ultradesničarskih partija širom starog kontinenta. Uzrok njihovog jačanja je pre svega antiimigraciona politika, bez obzira na to što uspeh ovih partija otvara rane iz evropske prošlosti. Tako se za nacizam optužuje Alternativa za Nemačku, koja je na poslednjim nemačkim izborima ostvarila ogroman uspeh. Postoje i brojne teorije zavere u kojima migranti predstavljaju vojnike iz Trojanskog konja koji će pokori Evropu, baš kao što su Grci lukavim planom porazili Troju. Međutim, ono što se nikako ne sme zaboraviti je da su te izbeglice nedužni ljudi koji beže od užasa rata i da se zbog pojedinaca koji zloupotrebljavaju situaciju ne smeju diskriminisati.

U javnosti se često pojmovi *izbeglica* i *migrant* izjednačavaju, ali razlika među njima postoji. Izbeglice su oni koji napuštaju svoju zemlju bežeći od oružanih sukoba ili progona, dok migranti napuštaju svoju zemlju jer žele bolji život. Za razliku od migranata čiji položaj zavisi od nacionalnog zakonodavstva zemlje u kojoj borave, položaj izbeglica je definisan i zaštićen međunarodnim pravom. Izbeglice ne mogu biti vraćene u zemlju iz koje su pobjegli dok postoji opasnost po njihov život u toj državi i moraju im se obezbediti odgovarajući uslovi (UNHCR, 2015).

IZBEGLICE I MIGRANTI U SRBIJI

U prvih šest meseci 2017. godine 3.251 osoba je izrazila nameru da traži azil u Srbiji, a više hiljada osoba bez regulisanog pravnog statusa boravilo je na teritoriji Republike Srbije. Oko osamdeset odsto osoba koje su zbrinute u centrima za azil i prihvatnim centarima dolazi iz država za koje se smatra da „generišu“ izbeglice – Avganistana, Iraka i Sirije, a od ukupnog broja smeštenih osoba 41% čine deca. S obzirom na trenutne okolnosti u Evropi, zid koji Mađarska gradi kako bi sprečila ulaz migranata i sve otežanije uslove za ulazak u zemlje Evropske unije (EU), broj onih koji će zatražiti azil u Srbiji će se sigurno povećati (Beogradski centar za ljudska prava, 2017).

Republika Srbija, njeni organi, ustanove, nevladine organizacije i drugi dužni su da postupaju sa njima u skladu sa Ustavom, međunarodnim konvencijama koje je država potpisala i ratifikovala, kao i u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom.

Ustav Srbije (čl. 57) prihvata međunarodne propise Ujedinjenih nacija kojima je pravo na utočište definisano kao ljudsko pravo. Protokol broj četiri Evropske konvencije o ljudskim pravima koji je Srbija ratifikovala, zabranjuje kolektivno proterivanje stranaca. Konvencija o izbeglicama iz 1951, njen Protokol iz 1967. kao i Ustav Srbije obavezuju državu na poštovanje prava na azil i principa zabrane proterivanja - zabrane vraćanja datog lica tamo gde bi ono moglo biti suočeno s progonom (Kovačev, 2015).

Pravni akti nacionalnog zakonodavstva koji uređuju pitanje migranata i izbeglica u Srbiji su:

- Zakon o azilu („Službeni glasnik RS“ br. 109/07);
- Pravilnik o uslovima smeštaja i obezbeđivanja osnovnih životnih uslova u Centru za azil („Službeni glasnik RS“ br. 31/08);
- Pravilnik o socijalnoj pomoći za lica kojima je odobren azil („Službeni glasnik RS“ br. 44/08 i 78/11);
- Pravilnik o kućnom redu u azilu („Službeni glasnik RS“ br. 31/08),
- Pravilnik o zdravstvenim pregledima lica koja traže azil prilikom prijema u Centar za azil („Službeni glasnik RS“ br. 93/08) itd.

Srbija je 2007. zaključila i Sporazum o readmisiji sa Evropskom unijom, što je dokument koji izaziva veliku pažnju u našoj javnosti. Prema ovom sporazumu, Srbija će prihvatiti, na zahtev države članice EU i bez posebnih formalnosti, osim onih koje predviđa ovaj sporazum, bilo kog državljanina treće zemlje ili lice bez državljanstva ukoliko se utvrdi da lice ne ispunjava, ili više ne ispunjava, važeće uslove za ulazak, boravak ili nastanjenje na teritoriji države molilje, ukoliko je dokazano ili ako je moguće na osnovu podnetih *prima facie* dokaza pretpostaviti da lice u pitanju:

- a. poseduje, ili je posedovalo, važeću vizu ili dozvolu boravka izdatu od strane Srbije,
- b. na nezakonit način i direktno je ušlo na teritoriju države članice, nakon što je boravilo, ili bilo u tranzitu kroz teritoriju Srbije.

Problem ovog sporazuma za Srbiju je što Turska, Grčka i Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija nisu registrovale izbeglice već je Srbija prva zemlja koja ih je registrovala, pa su iz nje ušle na teritoriju EU (Kovačev, 2015).

Migracije sa sobom otvaraju i brojna druga pitanja ali mi se u ovom radu nećemo baviti prognozama i mogućim događajima u budućnosti, već fokus stavljamo na uticaj migracija na zdravstvenu bezbednost.

Iako ljudi u Srbiji postupaju humano sa migrantima i izbeglicama, situacija postaje drugačija kada sa tim „stranim“ ljudima treba deliti svakodnevni život. Lokalno stanovništvo se najviše boji za sopstveno zdravlje i zdravlje svoje dece. Zdravstveni rizici postoje i zato je neophodno poštovati propise kako bi se oni sveli na minimum.

ZDRAVSTVENI RIZICI I MIGRANTSKA KRIZA

Geografska distribucija hepatitisa A ukazuje na njegovu visoku prevalenciju na Bliskom istoku. Najvažniji izvor infekcije je inficiran čovek koji izlučuje virus fecesom, a poseban rizik predstavljaju deca sa asimptomatskom infekcijom, koja izlučuju veliku količinu virusa. Kod odraslih češće beležimo simptome poput bola ispod desnog rebarnog luka, mučninu i povraćanje, gubitak apetita, uz moguće prisustvo žutice (Jovanović & Marković, 2008). Upravo velika zastupljenost asimptomatskih i anikteričnih oblika otežava definisanje slučajeva oboljenja tokom planiranja javnozdravstvenog nadzora. U izbegličkom kampu se najčešće

traga za žutim beonjačama, pa na taj način isključujemo sve osobe sa atipičnom formom. Iz tog razloga je važno da sve osobe imaju pristup zdravstvenoj službi gde se mogu podvrgnuti serološkim i laboratorijskim testovima. Put prenošenja je feko-oralni, a može se ostvariti direktnim kontaktom sa inficiranom osobom, preko kontaminirane hrane i kontaminirane vode za piće. Najefikasnije su nespecifične mere prevencije koje podrazumevaju održavanje adekvatne higijene, kontrolu vode za piće i zdravstvenu kontrolu osoba koje su zadužene za distribuciju hrane u skloništima. Nakon potencijalnog registrovanja slučaja hepatitisa A, potrebno je pokrenuti epidemiološko ispitivanje, a primenom imunoglobulina tretirati osobe koje su bile sa obolelima u kontaktu (Vlajinac & Jarebinski, 2009).

Poliomijelitis (virus dečje paralize) je još jedna crevna zarazna bolest koju treba podvrgnuti posebnom epidemiološkom nadzoru tokom ovakvih stanja. Reč je o akutnom oboljenju koje može izazvati oštećenje nervnog sistema uzrokujući pojavu mlitavih paraliza muskulature, posebno ekstremiteta. Međutim, samo kod malog broja inficiranih osoba biva zahvaćen centralni nervni sistem. Najveći broj infekcija (90%) nema kliničku manifestaciju ili se pojavljuje kao „mala bolest” veoma blage simptomatologije sa pojavom temperature, slabosti, mučnine i povraćanja. Ovakvo stanje može da napreduje uslovljavajući nastanak „velike bolesti” koja u 5-10% slučajeva ima smrtni ishod zbog paralize mišića za disanje (Lončarević & Kanazir, 2011). Zahvaljujući primeni vakcine, došlo je do naglog pada stope incidencije ovog oboljenja, a poslednji slučaj u Srbiji je registrovan 1996. godine. Program eradikacije poliomijelitisa na globalnom nivou je pokrenula Svetska zdravstvena organizacija (SZO) 1988. godine, a juna 2002. godine Evropa je proglašena regionom bez poliomijelitisa (*polio free*), što je potvrđeno dobijanjem odgovarajućeg setifikata. Polio endemski opstaje u tri zemlje (Pakistan, Avganistan i Nigerija), pa sama globalna eradikacija i dalje nije postignuta. Regionalna sertifikaciona komisija za eradikaciju poliomijelitisa na svom 30. sastanku održanom 2016. godine u Kopenhagenu, definisala je Srbiju kao zemlju sa umerenim intezitetom rizika od uspostavljanja transmisije divljeg poliovirusa nakon eventualnog importovanja, odnosno unošenja virusa u prethodno zdravu populaciju. Iz tog razloga je neophodno uložiti dodatne napore pri održavanju visokog obuhvata imunizacijom i stalnog aktivnog traganja za svim slučajevima akutne flakcidne paralize. Osnovne strategije ovakvog programa podrazumevaju obezbeđivanje adekvatnih stručnjaka, potrebnih finansijskih sredstava i izvršavanje dopunske imunizacije u rizičnim zonama (loši sanitarni uslovi i postojanje specijalnih populacija sa niskom pokrivenošću vakcinom). U Srbiji je u 2016. godini registrovan obuhvat vakcinacijom protiv dečije paralize od 94,2%, što je niže od ciljane vrednosti koja iznosi 95% (Batut, 2016). Značajan izazov predstavlja i jačanje antivakcinalnog pokreta, tako da dolazi do izbegavanja kombinovane petovalentne vakcine koja je uključena u Kalendar obavezne vak-

cinacije u Republici Srbiji (Pravilnik o imunizaciji i načinu zaštite lekovima, 2017; čl. 15 i 18). Tako se zaobilazi najvažniji korak primarne prevencije ovog oboljenja. Kolektivni imunitet zajednice slabi, a takva populacija više ne predstavlja barijeru za širenje agensa. Ako se u obzir uzme i prisustvo migranata i izbeglica koji dolaze iz endemskih zemalja i zemalja u kojima se registruje cirkulacija virusa (Sirija), status „zemlje bez poliomijelitisa” biva ugrožen.

Sam značaj uspešne imunizacije se ogleda i u primeru tuberkuloze, gde je sam obuhvat be-se-že vakcinom na veoma zadovoljavajućem nivou od 97,9% (Batut, 2016). Stopa incidencije u 2015. godini je iznosila 13,52 obolelih na 100.000 stanovnika (Gradski zavod za javno zdravlje Beograda, 2016). Zemlje porekla izbeglica i migranata pokazuju veću incidenciju prema podacima SZO - *Global tuberculosis report*, pa su svrstane u posebne kategorije koje podrazumevaju stopu 20-49 na 100.000 (Irak i Iran) i 50-124 na 100.000 stanovnika (Avganistan) (WHO, 2016). Ovakvo povećano opterećenje društva bolešću, može uticati na izmene pokazatelja oboljenja i u Srbiji. Reč je o hroničnom oboljenju sa formiranjem granulomatoznih lezija u plućima, mada mogu biti zahvaćeni skoro svi organi. Izvor infekcije je osoba obolela od tuberkuloze koja iskašljava velike količine bacila. Potrebno je da neka osoba udahne samo male količine uzročnika da bi se i ona inficirala, ali ne mora da oboli. Prilikom pada imuniteta, šanse razvika oboljenja postaju veće. U ranoj fazi bolesti se zapaža malaksalost, noćno znojenje, temeperatura i gubitak telesne mase, a uznapredovalu fazu bolesti karakterišu kašalj, bolovi u grudima, krvav ispljuvak uz postojanje karakterističnog nalaza pluća. Dodatnu poteškoću prilikom lečenja ovog oboljenja predstavlja sve veća rezistencija bacila na mnogobrojne antibiotike. Posebnu pažnju javnosti privukla je situacija u novopazarskoj gimnaziji, kada je nastava bila obustavljena zbog 16 obolelih učenika, koji su potražili lekarsku pomoć krajem novembra 2016. godine. Osim jasnog propusta u planiranju zdravstvene zaštite, ne treba zaboraviti ni uticaj socijalno-ekonomskih faktora na sam razvoj ovog oboljenja. Poboljšanje ekonomskih prilika i uslova života više znače u redukciji mortaliteta od tuberkuloze nego bilo koje drugo hemioterapeutsko sredstvo usmereno direktno na samog prouzrokovača. Samim tim, postojanje rizičnih podgrupa u centrima za smeštaj izbeglica i migranata, zahteva adekvatnu primenu opštih mera prevencije. To podrazumeva izbegavanje grupisanja ljudi u zatvorenim prostorijama, dezinfekciju posuđa, pribora za jelo i igraćaka.

Prilikom masovnog strujanja stanovništva, ne treba zaboraviti ni potencijalno kretanje vektora koji se prilagođavaju na nova prirodna žarišta infekcije. U epidemiologiji zaraznih bolesti, vektor se definiše kao živi prenosilac koji omogućava transmisiju uzročnika bolesti sa jednog domaćina na drugog. Zato posebne mere nadzora moraju biti okrenute i ka insektima. Povećanje broja importovanih

slučajeva malarije i dalje nije alarmantan znak, jer već 53 godine nije zabeležen nijedan autohtoni slučaj. Malarija je obligantna vektorska bolest, što znači da je komarac iz roda *Anopheles* jedini prirodni način prenošenja. Prskanje insekticidima prstorija u kojima se nalaze ljudi i životinje, isušivanje vlažnih terena koji predstavljaju staništa insekata, kao i postavljanje mreža na prozore i vrata su najznačajnije preventivne mere protiv bolesti koje se prenose komarcima.

Za pojavu nekih vektorskih bolesti značajniji su socijalno-ekonomski uslovi. Loše higijenske prilike omogućavaju porast vašljivosti, a spavanje na otvorenom i loše stambene prilike dodatno povećavaju izloženost zarazi (Vlajinac & Jarebinski, 2009). Upravo ovakvim dopunskim faktorima rizika bivaju izloženi migranti i izbeglice pre nego što budu smešteni u adekvatan prihvatni centar. Takva situacija povećava šansu za nastajanje pegavog tifusa, oboljenja koje je u Srbiji uz velike napore eliminisano, pa na taj način pretili da ponovo postane značajan zdravstveni problem.

Mere suzbijanja zaraznih bolesti su regulisane Zakonom o zaštiti stanovnika od zaraznih bolesti („Sl. Glasnik RS“ br. 15/2016) i odgovarajućim pratećim aktima. Svaka приметna pojava poremećaja zdravlja u broju koji je veći od uobičajenog za određenu populaciju i određeni period, ukazuje na probleme zdravstvene bezbednosti. Prema važećem zakonu, obavezna je prijava 70 zaraznih oboljenja, pa su tako obuhvaćene one bolesti koje su od većeg epidemiološkog i javnozdravstvenog značaja. Prijavljivanje vrši zdravstvena ustanova, na osnovu prijave lekara koji postavlja dijagnozu uz pravilnu interpretaciju kliničke slike i laboratorijskog nalaza. Propisno popunjeni prijavni obrasci se dostavljaju Regionalnom zavodu za zaštitu zdravlja, koji šalje redovne zbirne izveštaje Institutu za zaštitu zdravlja Srbije. Adekvatna prijava omogućava kontinuirano praćenje epidemiološke situacije, kao i evaluaciju primenjenih mera prevencije. Sledeći korak u suzbijanju bolesti predstavlja izolacija i pravilno lečenje bolesnika. Izdvajanje inficiranih osoba tokom perioda zaraznosti stvara uslove u kojima je onemogućen prenos infektivnog agensa sa inficiranih na osetljive osobe. Najčešće se sprovodi tokom hospitalizacije, mada je moguća i kućna izolacija. Odgovarajuća terapijska sredstva omogućavaju adekvatno lečenje i poboljšavaju kliničku sliku. Međutim, poseban problem predstavljaju kliconoše, odnosno osobe koje u odsustvu vidljive kliničke bolesti nose specifični infektivni agens, pa tako služe kao mogući izvori infekcije. Iz tog razloga je potrebno dugotrajno praćenje svih slučajeva, uz stalan nadzor svih suspektnih formi.

Registrowanje oboljenja predstavlja znak za pokretanje epidemiološkog ispitivanja, sa ciljem ranijeg otkrivanja svih izvora zaraze i puteva širenja zaraznih bolesti. Posebna pažnja je usmerena na one osobe koje su bile u direk-

tnom kontaktu sa bolesnikom. Ta lica se moraju svakodnevno javljati nadležnim zdravstvenim ustanovama, gde se podvrgavaju potrebnim pregledima. Ovakav zdravstveni nadzor traje onoliko koliko traje maksimalna inkubacija date bolesti, računajući vreme od poslednjeg kontakta sa izvorom zaraze. Ukoliko je naznačeno postojanje epidemiološke indikacije, neophodna je i zaštita stanovništva imunoprofilaksom, seroprofilaksom i hemioprofilaksom. U cilju dopunske zaštite okoline, sprovede se mere dezinfekcije, dezinsekcije i deratizacije. Navedene metode dovode do smanjenja broja živih mikroorganizama njihovim ubijanjem ili uklanjanjem, odnosno predstavljaju skup mera u borbi protiv artropoda i glodara koji su značajni za čoveka sa epidemiološkog i ekonomskog aspekta. Kontinuiranim zdravstvenim vaspitanjem bi trebalo podsećati stanovništvo na značaj primene sanitarno-higijenskih mera. One podrazumevaju ličnu higijenu, higijensku preradu životnih namirnica, snadbevanje stanovništva ispravnom vodom za piće, higijensko uklanjanje otpadnih materija, kao i ventilaciju prostora (Vlajinac & Jarebinski, 2009).

Upotreba epidemiologije u praksi javnog zdravlja omogućava korišćenje najboljih postojećih dokaza za planiranje zdravstvenih politika i programa. Kreiranje interventnih strategija je primarni cilj zdravstvene službe. Njihova validnost se procenjuje tekućom evaluacijom javnozdravstvenih programa, pri čemu se posmatra njihov uticaj na zdravlje u populaciji, kao i korist u odnosu na uložena materijalna sredstva. Pravilno prikupljanje informacija omogućiće formiranje efektivnih zdravstvenih inicijativa za unapređenje zdravlja i prevenciju bolesti u zajednici.

ZAKLJUČAK

Migracije predstavljaju dinamičan proces kretanja stanovništva čije se posledice ne mogu predvideti. Zato se treba fokusirati na sadašnju situaciju. Osigurana zdravstvena bezbednost predstavlja polaznu tačku normalizacije stanja, a ugrožavanje zdravstvene bezbednosti nanosi štetu svima. Upoznavanje nadležnih sa adekvatnim merama prevencije, kao i jačanje društvene svesti o važnosti poštovanja propisanih zdravstvenih mera, jedini su put održavanja statusa Srbije kao zemlje sa niskom učestalošću bakterijskih, virusnih i parazitarne infekcije. Iskorenjene bolesti mogu ponovo postati aktuelan problem, a Srbija nema odgovarajući dijagnostički i farmaceutski pristup. Iz tog razloga najveću pažnju izazivaju virus dečje paralize i tuberkuloza. Novonastala situacija zahteva angžovaniji pristup zdravstvenih centara, koji će redovnim kontrolama i pregledima obezbediti odgovarajuću zaštitu stanovništva.

LITERATURA

Beogradski centar za ljudska prava. (2017). *Pravo na azil u Republici Srbiji izveštaj za period april-jun 2017*. Preuzeto 5.10.2017. sa <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2017/08/Pravo-na-azil-Periodicni-izvestaj-april-jun.pdf>

Buzan, B. (1991). *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. London: Harvester Wheatsheaf.

Gradski zavod za javno zdravlje Beograda. (2016). *Tuberkuloza nije više bolest prošlosti! – 24. marta „Zajedno protiv tuberkuloze!“* Preuzeto 7.10.2017. sa <http://www.zdravlje.org.rs/index.php/aktuelne-vesti/465-tuberkuloza-nije-bolest-proslosti-24-mart-zajedno-protiv-tuberkulozea>

Institut za javno zdravlje „Dr Milan Jovanović Batut“. (2016). *Izveštaj o sprovedenoj imunizaciji na teritoriji Republike Srbije u 2016. godini*. Preuzeto 6.10.2017. sa <http://www.batut.org.rs/download/izvestaji/Godisnji%20izvestaj%20imunizacija%202016.pdf>

Jovanović, T., Marković, Lj. (Ur.). (2008). *Virusologija*. Beograd: Medicinski fakultet.

Kovačev. (2015). *Readmisija migranata iz EU u Srbiju*. Nova srpska politička misao. Preuzeto 30.10.2017. sa <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/readmisija-migranata-iz-eu-u-srbiju.html>

Lončarević, G., Kanazir, M. (2011). *Imunizacija vašeg deteta*. Institut za javno zdravlje „Dr Milan Jovanović Batut“. Preuzeto 6.10.2017. sa <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/Imunizacija%20vaseg%20deteta.pdf>

Pravilnik o imunizaciji i načinu zaštite lekovima („Službeni glasnik RS“ broj 82/2017)

Pravilnik o kućnom redu u azilu („Službeni glasnik RS“ br. 31/08)

Pravilnik o socijalnoj pomoći za lica kojima je odobren azil („Službeni glasnik RS“ br. 44/08 i 78/11)

Pravilnik o uslovima smeštaja i obezbeđivanja osnovnih životnih uslova u Centru za azil („Službeni glasnik RS“ br. 31/08)

Pravilnik o zdravstvenim pregledima lica koja traže azil prilikom prijema u Centar za azil („Službeni glasnik RS“ br. 93/08)

Švabić-Vlahović, M. (2008). *Medicinska bakteriologija*. Beograd: Savremena administracija.

UNHCR. (2015). *Refugee or Migrant*. Ženeva. Preuzeto 6.10.2017. sa <http://www.unhcr.rs/opste/razno/stav-unhcr-izbeglica-ili-migrant-sta-je-ispravno.html>

Vlajinac, H., Jarebinski, M. (Ur.). (2009). *Epidemiologija*. Beograd: Medicinski fakultet.

World Health Organization. (2016). *Global tuberculosis report*. Geneva: WHO Press.

Zakon o azilu („Službeni glasnik RS“ br. 109/07)

Zakon o zaštiti stanovnika od zaraznih bolesti („Sl. Glasnik RS“ br. 15/2016)

SRBIJA NA METI: VATRENO ORUŽJE KAO REALNA PRETNJA?

Vukašin ŽIVKOVIĆ*, student osnovnih studija
Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu

Sažetak: Od kraja Hladnog rata do danas ljudska bezbednost je postala jedan od dominantnih koncepata u međunarodnoj zajednici, a jedna od najvećih pretnji za ličnu, ekonomsku, političku i bezbednost zajednice jeste malokalibarsko i lako oružje. Srbija već godinama ima problema da smanji količinu ovog tipa oružja i pored duge tradicije sprovođenja raznih aktivnosti usmerenih na smanjenje i legalizovanje istih. Ukazavši na određene trendove i nedostatke u sprovođenju aktivnosti i mera u oblasti borbe protiv zloupotrebe malokalibarskog i lakog oružja, dati su određeni predlozi koje bi državne institucije i nevladine organizacije kako bi se bolje nosili sa ovim fenomenom. U te predloge spadaju sprovođenje istraživanja trenda smanjenja zahteva za registraciju oružja, zatim sprovođenje istraživanja o stavovima o oružju i nošenju oružja, smanjenje poreza na oružje, bolja saradnja sa nevladinim organizacijama između ostalih.

Ključne reči: *malokalibarsko i lako oružje, ljudska bezbednost, vatreno oružje, ilegalno oružje*

* vukasin.zivkovicvr@gmail.com

UVOD

Malokalibarsko i lako oružje se koristi kao glavni instrument za vođenje međudržavnih ratova, organizovanog kriminala i predstavlja jedan od najvećih uzroka smrti u svetu. Međutim, u toku Hladnog rata naponi međunarodne zajednice i država su uglavnom bili usmereni ka kontroli nuklearnog naoružanja i oružja za masovno uništenje. Stav međunarodne zajednice menja sa prestankom bipolarne podele sveta i nestankom SSSR-a, jer referentni objekat zaštite prestaje biti država, već to postaje pojedinac što je oličeno u okviru koncepta ljudske bezbednosti (Lipovac & Glušac, 2011). Buzan navodi da je čovek osnovna nesvodljiva jedinica na koju se koncept bezbednosti može svesti (Buzan, 1991: 35). Očuvanje ljudskih vrednosti je osnova za dobijanje legitimiteta i mobilisanje resursa u kreiranju neke bezbednosne politike. Stoga ljudi se moraju tretirati ne kao sredstvo sticanja bezbednosti, već kao cilj bezbednosti (Booth & Wheeler, 1992).

To je upravo prepoznato i na međunarodnom nivou. Kako ističu Lipovac i Glušac, nakon prestanka trke naoružanja zbog raspada Istočnog bloka „postavilo se pitanje neophodnosti ulaganja ogromnih finansijskih sredstava u vojnoindustrijski kompleks. Sa druge strane, neujednačeni privredni rast, produbljivanje jaza između bogatih i siromašnih na globalnom nivou, ali i ideja održivog razvoja podstakli su razmišljanja o potrebi rešavanja ovih problema. Tako je nastala ideja da finansijska sredstva, koja su ranije ulagana u uvećanje vojnih kapaciteta preusmere na rešavanje problema ljudi i ljudskih zajednica kojima je pomoć potrebna“ (Lipovac & Glušac, 2011: 59). Zbog toga je Program za razvoj Ujedinjenih nacija (UNDP) objavio 1994. čuveni „Izveštaj o ljudskom razvoju“ u kome je formulisao pojam ljudske bezbednosti koja ima dva ključna aspekta: sigurnost od hroničnih pretnji kao što su glad, bolesti i represija; i zaštićenost od iznenadnih i bolnih poremećaja koji remete svakodnevni život – bez obzira da li nastaju kod kuće, na poslu ili u zajednici“ (UNDP, 1994: 24). Ovaj izveštaj je odigrao ključnu ulogu u uspostavljanju ovog koncepta gde je pojedinac centralni objekat zaštite, dok je država ta koja predstavlja primarni provajder bezbednosti.

Paralelno sa uspostavljanjem ovog koncepta u međunarodnoj zajednici prepoznato je da malokalibarsko i lako oružje predstavlja jednu od glavnih prepreka za postizanje održivog ljudskog razvoja. Pa je tako Međuagencijski stalni komitet (*Inter-Agency Standing Committee; IASC*) između ostalih prepoznao i sledeće negativne posledice neodgovornog korišćenja malokalibarskog i lakog oružja: smrt i povrede miliona ljudi (naročito žene i dece), kršenje ljudskog i humanitarnog prava, veći rizik javljanja šireg nasilnog konflikta, stvaranje klime gde se ne može poslovati i investirati, uništavanje infrastrukture, uvećavanje mogućnosti unutargrupnog i

međugrupnog nasilja koji utiče na sve socijalne grupe itd. (Inter-Agency Standing Committee, 2015). Uzimajući ove stvari u obzir možemo zaključiti da malokalibarsko i lako oružje negativno utiče na četiri od sedam potkategorija ljudske bezbednosti (ekonomska, lična, bezbednost zajednice i politička bezbednost).¹⁶ Zbog ovih činjenica jedan od glavnih zadatak države i čitave međunarodne zajednice jeste da radi na tome da smanji legalno i ilegalno malokalibarsko i lako oružje kao jedan od preduslova postizanja ljudske bezbednosti. Stoga, prilikom kreiranja bilo kakvih politika u vezi malokalibarskog i lakog oružja treba imati u vidu pojedinca, njegove potrebe, očekivanja i posledice koje će on trpeti kao rezultat određene politike.

Ukazavši na rizik i opasnost koji predstavlja malokalibarsko i lako oružje po pojedinca i društvo postavlja se pitanje gde se u ovome nalazi Srbija. Tema ovog rada biće da prikaže stanje u Srbiji i ukaže na neke krupne nedostatke u oblasti politike i zakonodavstva malokalibarskog i lakog oružja, a nakon zaključnih razmatranja će dati i preporuke za njihovo unapređenje.

POREKLO MALOKALIBARSKOG I LAKOG NAORUŽANJA U SRBIJI

Javljanje nelegalnog oružja u Srbiji predstavlja posledicu završetka Hladnog rata i raspada bivše Jugoslavije početkom devedesetih godina. Savezna Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) je svojevremeno imala razvijenu namensku industriju i razvijen bezbednosni sistem, obavezno služenje vojnog roka i rezervni sastav vojske. Međutim, spletom međunarodnih okolnosti (raspad SSSR-a) koje su dovele do toga da koncept masovnih armija postane neodrživ, kao i početak ratova u SFRJ odlučno je uticalo na to da se na ovim prostorima pojavi povećana proliferacija naoružanja, jer je došlo do masovnih curenja vojnih zaliha i javljanja brojnih naoružanih grupacija. Tome svakako treba dodati i embargo prema Saveznoj Republici Jugoslaviji (SRJ) koji je praktično uništio namensku industriju i doveo do masovne aktivnosti na crnom i sivom tržištu (Đurđević-Lukić, 2015a: 438-439). Mnogi sporovi i problemi koji su se javili u tom periodu do dana današnjeg nisu rešeni i snažno utiču na masovno posedovanje nelegalnog oružja. Neki od njih su: delimično sprovedeno ostvarenje vladavine prava, posttraumatični sindromi, dislokacija i nedostatak ekonomske perspektive za pojedinca. Isti ti faktori koji doprinose raširenosti naoružanja takođe doprinose i raširenosti kriminala, porodičnog i nasilja u zajednici.

16 Za detaljnije o svim potkategorijama ljudske bezbednosti videti: UNDP. (1994). Human Development Report 1994. New York: UNDP, str. 24-33.

BROJČANO STANJE I TRENDOVI

Početak 2001. godine je bilo registrovano 920.000 komada oružja, a ta brojka je bila povećana na oko milion komada 2006. godine. Međutim, do 2017. godine došlo je do smanjenja broja registrovanih oružja na broj od 940.000 do 960.000 (Spasić & Tadić, 2017: 30-31). Kada je u pitanju nelegalno oružje u Srbiji, pomoćnik načelnika Uprave za upravne poslove Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP), Miljko Simović navodi da ima između 200.000–222.000 komada nelegalnog oružja različitih tipova.¹⁷ Dosada dostupna domaća istraživanja nisu ukazala zbog čega je došlo do opadanja ove brojke. Možemo ukazati na dva moguća objašnjenja ovog fenomena: da je sve manje posednika oružja ili da ljudi iz raznoraznih razloga ne žele da registruju svoje oružje koje je kupljeno na crnom tržištu. U prilog ovom drugom objašnjenju može ići i činjenica da poreske obaveze za posedovanje oružja ne odražavaju cenu vatrenog oružja određenog tipa na tržištu, kao ni ekonomski standard prosečnog građana.¹⁸ Mišljenja smo da upravo visoka cena poreskih obaveza predstavlja značajni faktor odvratanja kupovine oružja legalnim putem, kao i njihove legalizacije. Kao drugi značajni faktor se može navesti i činjenica da građanima oružje pruža osećaj sigurnosti, što predstavlja jedan od indikatora nepoverenja u vladavinu prava i sposobnosti državnih institucija u pružanju bezbednosti (Spasić & Tadić, 2017: 29).

Nadležni organi u Srbiji su izuzetno aktivni u sprovođenju brojnih akcija prikupljanja oružja još od 1992. godine. Od tada do danas sprovedeno ih je sedam (1992, 1997, 1999, 2003, 2007, 2015. i 2016.), a većina ih je „sprovedena u kontekstu demobilizacije paravojnih formacija nakon sukoba, i kasnijih mera postkonfliktne rekonstrukcije usmerenih na opštu populaciju“ (Đurđević-Lukić, 2015b: 7). Broj prikupljenog komada i municije u poslednje četiri legalizacije je iznosio 100.179 komada oružja i 2.460.520 komada municije (Spasić & Tadić, 2017: 31). Građani su do sada obično imali dve opcije za predavanje oružja: predavanje bez obaveze dokazivanja porekla ili podnošenje zahteva za registraciju oružja. Najveći broj oružja je prikupljen 2003. godine u sklopu akcije „Sablja“ (82.769 komada oružja i 2.226.765 komada municije), dok je najmanji broj priku-

17 Procena MUP-a je zasnovana na tome da nelegalno oružje uvek čini 10%-20% broja legalnog oružja.

18 Poreska uprava RS je 2017. godine uručila rešenje o utvrđenom porezu na registrovano oružje: automatska puška – 12.920 dinara, poluautomatska – 5.180 dinara, kolekcionarska dozvola/držanje oružja – 3.500 dinara i na kraju nošenje oružja 17.450 dinara. (Blic Online, 2017)

pljen u poslednjoj (2016) (samo 1.410 komada oružja i 61.755 komada municije).¹⁹ Primitan je konstantan pad broja prikupljenog oružja posmatrajući poslednje četiri legalizacije što ukazuje na ozbiljne nedostatke u njihovom planiranju i sprovođenju.

(NE) SARADNJA DRŽAVE I NEVLADINIH ORGANIZACIJA

Jedan od krupnijih nedostataka u borbi protiv ilegalnog malokalibarskog i lakog oružja predstavlja i nesaradnja državnih institucija sa organizacijama civilnog društva. Doprinos nevladinih organizacija je nemerljiv, jer njihove aktivnosti po pitanju malokalibarskog i lakog oružja uključuju: istraživanje, kreiranje politike, zagovaranje, razvoj svesti javnosti i njihova edukacija, implementacija praktičnih mera (Batchelor, 2002). Zbog toga njihov doprinos dugoročnoj borbi protiv nelegalnog oružja je svakako neophodan, jer usmerava i dopunjuje mere koje država preuzima u svim fazama. Iako je saradnja predviđena u Strategiji kontrole streljačkog i lakog naoružanja i Akcionim planom za sprovođenje Strategije kontrole streljačkog i lakog oružja u Republici Srbiji za period 2010–2015. godine, ona nikada u praksi nije implementirana.²⁰ Kako je Srbija stupila u pregovore za članstvo u Evropskoj uniji, započet je rad na izradi nove strategije i novog akcionog plana u okviru Poglavlja 24 – Pravda, sloboda i bezbednost, ali u radnoj grupi zaduženoj za njihovo kreiranje ne razmatra se uključivanje predstavnika civilnog društva, jer postoje predstavnici Vladine Kancelarije za saradnju sa civilnim društvom (Spasić & Tadić, 2017: 30). Takođe, ne sme se zaboraviti i mogućnost uključivanja i nevladinih organizacija prilikom planiranja i sprovođenja legalizacije kao npr. u planiranju i sprovođenju medijske kampanje ili mogućnosti edukacije stanovništva po pitanju malokalibarskog i lakog oružja.

U Srbiji ne postoji sveobuhvatna studija stavova građana o oružju, a njihovi stavovi se uglavnom naziru preko medija, mišljenja stručnjaka iz ove oblasti ili parcijalnih istraživanja koja nužno ne moraju da odgovaraju realnosti. Centar za istraživanje javnih politika (CENTAR) je uradio dubinske intervjuue o oružju me-

19 Podaci za legalizaciju iz 2017. nisu bili dostupni u trenutku pisanja ovog rada.

20 U Strategiji je ona nabrojana među specifičnim ciljevima, zatim među zadacima Saveta za streljačko i lako oružje, dok je u okviru Akcionog plana nabrojan kao sedmi cilj.

đu ranjivim grupama²¹ (ukupno 37 učesnika) gde je uglavnom preovladavalo negativno mišljenje o oružju i nošenju oružja (Tadić, 2016). Takođe, zanimljiva je internet platforma „Oružje na meti“ koja je 2012. godine pokrenuta od strane Centra za kontrolu lakog naoružanja u Jugoistočnoj Evropi (*South Eastern Europe Clearinghouse for the Control of Small Arms and Light Weapons, SEESAC*) i koja omogućava da se donekle sagledaju mišljenja građana Srbije na temu vatrenog oružja. Naime, građani mogu volontaristički da unose svoje mišljenje ili ako su videli određeno oružje u potpunoj anonimnosti.²² Godine 2015. je urađena analiza tih unosa (ukupno 59 u trenutku analize) i pokazalo se da pozitivno mišljenje ima 27 građana (46% uzorka), dok 21 imaju negativno (35%). Kao glavni argumenti za posedovanje oružja navode se samoodbrana i zaštita, kao i opravdanost posedovanje od strane lica koja rade u sektoru bezbednosti i drugim rizničnim poslovima. U pogledu nošenja oružja, rezultati su nešto drugačiji, jer se protiv nošenja izjasnio 31 građanin (52%), a za 27 (46%) (Đurđević-Lukić, 2015b: 29-30). Na osnovu ove analize možemo nazreti da postoji relativno podeljeno mišljenje građana po pitanju oružja i njegovog nošenja. Ipak, ovu platformu ne možemo smatrati reprezentativnom za čitavu populaciju i to iz više razloga: posetioci sajta u većini slučajeva nisu ostavljali podatke o sebi; platforma je privukla dosta građana već zainteresovanih za oružje i ne može se odrediti stvarni pol. Takođe, u ovom kao i prethodnom primeru treba dodati da zbog nereprezentativnog uzorka ne možemo ove stavove preneti na čitavu populaciju, ali nam ona mogu biti dobra osnova za dalja istraživanja u ovoj oblasti. Smatramo da bi adekvatno istraživanje na nacionalnom nivou o stavovima o oružju i nošenju oružja imalo višestruki značaj: precizno utvrđivanje ranjivih grupa predstavljajući izvor nepristrasnih informacija o oružju i oružanim incidentima za javnost; osnova za kreiranje javnih politika za državne institucije, istraživače i civilno društvo; omogućiti upoređivanje podataka sa podacima vezanim za učesnike oružanih incidenata (rod, starost, zanimanje itd.). Njegovim periodičnim ponavljanjem bi se mogle pratiti između ostalog efikasnost i efektivnost mera edukacije o opasnosti koje predstavlja malokalibarsko i lako oružje.

21 Na osnovu medijskih izveštaja i istraživanja drugih nevladinih organizacija procenjeno je da su mladi i žene. Dalje videti: Tadić, M. (2016). Posedovanje vatrenog oružja i ljudska bezbednost: Da li nas oružje štiti i li plaši? Beograd: Centar za istraživanje javnih politika.; Spasić, D, & Tadić, M. (2017). Zloupotreba oružja i rodno zasnovano nasilje. Beograd: Centar za istraživanje javnih politika.

22 Platforma se nalazi na adresi <http://www.oruzjenameti.org>. Građani imaju opciju da opišu situaciju u kojoj se javlja oružje, da odrede vreme, mesto, da iskažu mišljenje o oružju, da li smatraju da je nošenje oružja u javnosti prihvatljivo, i na kraju ako se slažu da opišu situacije u kojima je prihvatljivo.

ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Iako Srbija ima višedecenijsku tradiciju borbe protiv zloupotrebe malokalibarskog i lakog oružja što najbolje pokazuje podatak da je sprovedla čak sedam akcija prikupljanja i legalizacija oružja možemo zaključiti da ona još uvek nije uspeła da pronađe adekvatni model, mere i mehanizme koje bi značajnije uticale na smanjenje broja nelegalnog oružja u Srbiji. Štaviše primećen je trend opadanja broja oružja u legalnom posedu koji ako se nastavi može dugoročno imati negativne posledice po ljudsku bezbednost (ličnu, ekonomsku, političku i bezbednost zajednice) u Srbiji. Takođe, javna uprava u Srbiji ima problem da primeni usvojene strateške i zakonske dokumente u potpunosti što najbolje ilustruje njena (uglavnom) slaba saradnja sa organizacijama civilnog društva. Uzimajući u obzir sve ovo, treba detaljno razmotriti efektivnost i efikasnost postojećih mera i aktivnosti, kao i zakonskih i strateških rešenja u oblasti malokalibarskog i lakog oružja i njegove zloupotrebe.

Kako bi se donekle unapredilo stanje po ovom pitanju, predlažemo sledeće preporuke državnim institucijama i nevladinim organizacijama:

1. Državne institucije i/ili nevladine organizacije treba da sprovedu istraživanje koje će utvrditi zbog čega je u poslednjih deset godina prisutan trend smanjenja zahteva za registraciju oružja kako bi se otkrili najznačajniji faktori odvrćanja.
2. Poreska uprava Republike Srbije treba korigovati cenu oružja da odražava realnu ekonomsku situaciju građana što će doprineti njihovoj većoj motivisanosti da predaju ili legalizuju svoje oružje, kao i da ga legalno kupuju.
3. Adekvatne državne institucije u saradnji sa nevladinim organizacijama treba da sprovedu analizu poslednje četiri legalizacije i komparativnu analizu sa uspešnim legalizacijama drugih država kako bi se utvrdili nedostaci, kao i da bi se sačuvala i usvojila dobra praksa.
4. MUP treba uzeti u obzir prilikom planiranja sledeće legalizacije i mogućnost uvođenja državnog otkupa nelegalnog oružja bez obaveze dokazivanja porekla kao vid podsticajne mere među građanima.

5. Državne institucije treba da poboljšaju saradnju sa nevladinim organizacijama, pre svega njihovim direktnim uključivanjem u radnu grupu za izradu nove Strategije kontrole streljačkog i lakog naoružanja i novog Akcionog plana za sprovođenje Strategije kontrole streljačkog i lakog oružja u Republici Srbiji, kao i uključenost prilikom planiranja i sprovođenja naredne legalizacije i edukacije građana.
6. Državne institucije i/ili nevladine organizacije treba da sprovedu istraživanje na nacionalnom nivou o stavovima o oružju i nošenju oružja.

LITERATURA

Batchelor, P. (2002). NGO perspectives: NGOs and the small arms issue. U K. Vignard, S. Kongstad, D. Atwood, S. Carroll, F. Hill, J. Rissanen, i drugi, *NGOs as Partners: Assessing the Impact, Recognizing the Potential* (str. 37-40). Geneva: The United Nations Institute for Disarmament Research.

Blic Online. (2017, septembar 29). *Poreska uprava: U toku uručenje rešenja za porez na oružje*. Preuzeto sa Blic Online: <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/poreska-uprava-u-toku-urucenje-resenja-za-porez-na-oruzje/12pnc0>

Booth, K., & Wheeler, N. (1992). Contending philosophies about security in Europe. U C. McInnes, *Security and Strategy in the New Europe* (str. 4). London and New York: Routledge.

Buzan, B. (1991). *People, State and Fear: The National Security Problem in International Relations*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.

Spasić, D. & Tadić, M. (2017). *Zloupotreba oružja i rodno zasnovano nasilje*. Beograd: Centar za istraživanje javnih politika.

Đurđević-Lukić, S. (2015). *“Oružje na meti”*: Zloupotreba vatrenog oružja u Srbiji. Belgrade: SEESAC.

Đurđević-Lukić, S. (2015). Small Arms and Human Security in The Western Balkans: Beyond Conflict and Fatal Victims. U I. Đorđević, M. Glamotchak, S. Stanarević, & J. Gačić (Urednici), *Twenty Years of Human Security: Theoretical Foundations and Practical Applications* (str. 435-452). Belgrade: University of Belgrade - Faculty of Security Studies and Institut Français de Géopolitique – Université Paris 8.

Inter-Agency Standing Committee. (2015). *A Programme of Action to Address the Human Cost of Small Arms*. New York: UNICEF.

Lipovac, M., & Glušac, L. (2011). Perspektive koncepta ljudske bezbednosti. *Kultura polisa*, VIII(16), 57-76.

Tadić, M. (2016). *Posedovanje vatrenog oružja i ljudska bezbednost: Da li nas oružje štiti i li plaši?* Beograd: Centar za istraživanje javnih politika.

UNDP. (1994). *Human Development Report 1994*. New York: UNDP.

Strategija kontrole streljačkog i lakog oružja u Republici Srbiji za period 2010-2015. godine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 36/10.

Akcioni plan za sprovođene Strategije kontrole streljačkog i lakog oružja u Republici Srbiji za period 2010-2015. godine (usvojen Zaključkom Vlade RS 05 br. 210-6619/2013 od 09.08.2013. godine), Službeni glasnik Republike Srbije broj 73/13.

NELEGALNO ORUŽJE: BREME PROŠLOSTI KAO PRETNJA PO BEZBEDNOST

Uroš ĐAKOVIĆ, student master studija
Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Dušan ĐUKIĆ*, student master studija
Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Sažetak: U ovom predlogu praktične politike autori se bave problemom nelegalnog naoružanja. Ratna događanja tokom raspada bivše države doprinela su da se na teritoriji Republike Srbije nalazi ogroman broj nelegalnog malog i streljačkog naoružanja koje predstavlja pretnju kako po bezbednost građana tako i po nacionalnu bezbednost. Normativni okvir koji se bavi ovim problemom ne uzima u dovoljnoj meri postojeći postkonfliktni kontekst, pa su politike koje su usmerene ka prikupljanju i legalizaciji ovog naoružanja nedovoljno efikasne. Na osnovu analize dokumenata i razgovora sa relevantnim stručnjacima iz ove oblasti autori iznose predloge za unapređenje postojećih politika.

Ključne reči: *nelegalno oružje, postkonfliktno okruženje, porodično nasilje*

* djukicdusan@outlook.com

KONTEKST I ZNAČAJ PROBLEMA

Nelegalno streljačko i lako naoružanje predstavlja jednu od najvećih opasnosti po ljudsku, regionalnu i nacionalnu bezbednost. Velika količina nelegalnog oružja je posledica oružanih sukoba i konflikata iz devedesetih godina XX veka, pa je tako značajan broj vojnog formacijskog oružja završio u privatnom posedu. Razvoju ovog problema je posebno doprinela i koncepcija teritorijalne odbrane na kojoj se zasnivala odbrambena strategija Jugoslavije. Ova strategija je predviđala da se u slučaju rata oforme jedinice teritorijalne odbrane od građana, koje bi bile naoružane oružjem koje se nalazilo u magacinima teritorijalne odbrane. Po izbivanju sukoba na prostoru Jugoslavije, sve strane su pokušavale da uspostave kontrolu nad skladištima, a oružje iz ovih skladišta je deljeno bez vođenja precizne evidencije ili su one izgubljene, što je doprinelo tome da ono uđe u nelegalne tokove. Kada se govori o vojnom naoružanju koje je završilo u nelegalnim tokovima treba pomenuti i oružje koje je dodeljivano pripadnicima vojske kao nagrada za ostvarene rezultate u službi. Ono je bilo posedovano na osnovu vojnog oružanog lista, za koje je vođen poseban registar u okviru vojske, a koji nije bio povezan sa registrom ministarstva unutrašnjih poslova. Takođe, velika količina ilegalnog oružja se može objasniti i patrijarhalnom kulturom koja promoviše tradiciju držanja oružja u kući, običaj nasleđivanja porodičnog oružja, kao i tradiciju korišćenja oružja prilikom slavlja i obeležavanja praznika (Taylor, Phillips, Bogosavljevic, 2005: 37). Ovaj problem dodatno usložnjava i nedovoljna obučenost građana Republike Srbije u rukovanju oružjem, pa tako usled njegovog neodgovornog korišćenja često dolazi do nesreća sa nevinim žrtvama koje stradaju iz nehata. Nesreće sa oružjem se dešavaju i visokoobučanim profesionalcima, što je još jedna potvrda opasnosti od lake dostupnosti oružja.

Normativni okvir koji uređuje posedovanje ličnog naoružanja u Republici Srbiji u skladu je sa evropskom pravnom tradicijom, koja ne uzima u obzir postojanje ovakvog konteksta. Tačan broj komada nelegalnog oružja se ne može sa sigurnošću utvrditi, jer ne postoji metodologija koja bi dala preciznu procenu, već podaci o broju komada nelegalnog oružja koji se iznose u javnost predstavljaju okvirnu percepciju. Postoje procene iz 2015. godine u kojima se navodi da „od 100 građana Srbije njih 15 ima ilegalno oružje“, dok ministar unutrašnjih poslova Republike Srbije iste godine iznosi procenu da je u nelegalnom posedu između 200.000 i 900.000 komada oružja (NIN, 2016).

Velika količina nelegalnog streljačkog i lakog naoružanja koje se nalazi u posedu građana Republike Srbije ugrožava nacionalnu bezbednost, ali i bezbednost građana. Nelegalno vatreno oružje predstavlja opasnost po građane Republike

Srbije, jer je najveći broj krivičnih dela počinjenih vatrenim oružjem izvršen upravo ovom vrstom naoružanja (Đurđević-Lukić, Tadić, Milić, 2015:4). Nelegalno oružje koristi se i u aktivnostima organizovanih kriminalnih grupa, u kojima neretko stradaju nedužni, slučajni prolaznici. Velika količina nelegalnog naoružanja može takođe doprineti i raspirivanju etničkih i nacionalnih tenzija koje su deo postkonfliktnog okruženja. Nedavno otkriće velikog arsenala nelegalnog naoružanja u okolini Bujanovca, može poslužiti kao dobar pokazatelj koliko lako nelegalno oružje može doprineti izbijanju etničkih sukoba, jer je i Republički javni tužilac izrazio ozbiljnu sumnju da je pronađeno oružje trebalo da bude iskorišćeno za teroristički akt (Blic, 2014). Veruje se da uvek postoji dovoljan arsenal oružja za manju formaciju koja bi mogla da izazove ozbiljne bezbednosne probleme, jer je bezbednosnim službama teško da se obračunaju sa njima, naročito u urbanim uslovima kao što je to bio slučaj u Kumanovu. Problem dodatno komplikuje i pitanje povratnika sa ratišta na Bliskom Istoku i iz Ukrajine, koji zbog svoje obučenosti i ratnog iskustva mogu učestvovati u formiranju terorističkih formacija. Na vezu između terorizma i nelegalnog oružja ukazuju i teroristički napadi u Parizu i Briselu za koje postoje ozbiljne indicije da su izvršeni oružjem čije je poreklo sa ovih prostora (Večernje novosti online, 2015).

Treba naglasiti da se nelegalno oružje, neretko koristi i u brojnim slučajevima porodičnog nasilja. Masakr u Žitištu, predstavlja jedan od tragičnih primera zloupotrebe nelegalnog oružja u zlokobnoj sprezi sa porodičnim nasiljem (Deutsche Welle, 2015 i Bajekal, Walt, 2016). Sedam puta je veća verovatnoća da neko strada usled zloupotrebe vatrenog oružja u porodičnom nasilju, nego u kriminalnim aktivnostima (Đukić, 2017). Kako pokazuju istraživanja prisustvo vatrenog oružja povećava rizik od fatalnog ishoda po žene u porodičnom okruženju (Božanić 2016: 22). Skoro polovina žena žrtava ubistva u 2012. godini bile su žrtve partnera ili članova porodica, u poređenju sa samo 6% muškaraca, što pokazuje da su žene neproporcionalno više ugrožene u odnosu na muškarce u ovom kontekstu (Božanić 2016: 23). Uz to, nije teško uočiti još jedan aspekt opasnosti od posedovanja nelegalnog oružja. Naime, on se ogleda u zastrašivanju ranjivih grupa, pre svega žena, pa je dovoljno i njegovo postojanje u kući da bi bilo iskorišćeno za pretnje žrtvama nasilja (Taylor, Phillips, Bogosavljevic, 2005). Zbog toga je veoma važno prijaviti i nasilje i posedovanje nelegalnog oružja.

Postojeća politika prikupljanja, oduzimanja i legalizacije ne daje optimalne rezultate, jer donosioci odluka ne uvažavaju u dovoljnoj meri postojeći postkonfliktni kontekst. Trenutna politika takođe demotiviše građane i ne podstiče ih da legalizuju ili predaju svoje oružje, pa tako broj komada prikupljenog nelegalnog oružja nije zadovoljavajući s obzirom na postojeće procene o količini nelegalnog oružja u Republici Srbiji.

KRITIKA OPCIJA

U normativnim aktima Republike Srbije nelegalno oružje je definisano kao ono čije posedovanje nije dozvoljeno pravnim okvirom (automatsko oružje, minsko-eksplozivna sredstva, prigušivači), kao i ono oružje čije je posedovanje dozvoljeno zakonom, ali građani za njega nemaju dozvolu (Zakon o oružju i municiji, 2015). Osnovni akt koji se odnosi na držanje i nošenje oružja je Zakon o oružju i municiji iz 2015. godine. Zakon daje mogućnost ministru unutrašnjih poslova da periodično raspisuje legalizaciju oružja i municije (Zakon o oružju i municiji, 2015). U cilju smanjenja količine nelegalnog oružja, od 1992. godine sprovedeno je sedam akcija amnestija oružja, a najuspešnija je sprovedena 2003. i u njoj je prikupljeno 47.852 komada raznog vatrenog oružja. Poslednje akcije su sprovedene tokom 2015. i 2016. godine i one nisu dale ovakve rezultate. Iako su te akcije relativno česte i broj predatih komada oružja znatan, on je ipak zanemarljiv imajući u vidu procene količine nelegalnog oružja. Nakon amnestije sprovedene tokom trajanja akcije „Sablja“ tokom 2003. godine, primetan je postepen pad u broju prikupljenih komada oružja. Tokom pomenute akcije iz 2003. godine, zbog postojećeg konteksta ojačala je svest građana o opasnostima koje proizvodi posedovanje nelegalnog naoružanja, kao i jačeg osećaja poverenja u organe bezbednosti od strane građana (Taylor, Phillips, Bogosavljevic, 2005: 65). Iz postepenog opadanja broja predatog oružja u narednim amnestijama, može se zaključiti da je došlo do slabljenja svesti i smanjenja poverenja u organe bezbednosti.

Treba pomenuti i druge opcije koje se bave rešavanjem ovog problema. Između ostalog treba raditi na edukaciji i podizanju bezbednosne svesti i kulture građana o problemu nelegalnog oružja. U Republici Srbiji je sprovedena preventivna kampanja „Da ne bude kasno“ sa ciljem podizanja nivoa svesti o opasnostima zloupotrebe nelegalnog vatrenog oružja i mobilizacije društva. Glavna namera inicijatora kampanje je podsticanje prijavljivanja nasilnika i onih koji imaju nelegalno naoružanje (Vestionline, 2016).

Značaj ovog problema je prepoznat u Strategiji nacionalne bezbednosti Republike Srbije iz 2009. godine. U prvom delu pod nazivom **Bezbednosno okruženje**, navode se nasledeni problemi iz prošlosti, istorijske protivrečnosti i sukobljavanje naroda i država na prostoru Balkana koji i danas utiču na stanje bezbednosti u regionu. Pored drugih terorističkih i kriminalnih aktivnosti, u Strategiji je navedeno da nelegalna trgovina oružjem značajno opterećuje stanje bezbednosti u Jugoistočnoj Evropi. Nelegalno naoružanje može biti upotrebjeno u oružanim pobunama, u sporovima uz upotrebu oružja i terorističkim aktima, koji su u drugom delu Strategije navedeni kao izazovi, rizici i pretnje po bezbednost Republike

Srbije. U ovom delu u okviru organizivanog kriminala kao jednog od izazova, rizika i pretnji, navodi se i proliferacija konvencionalnog oružja kao ozbiljna pretnja po bezbednost. U Strategiji se ističe i posvećenost Republike Srbije aktivnostima na suzbijanju nelegalne trgovine i akumuliranja malog i lakog naoružanja, kao načina za otklanjanje posledica oružanih sukoba i konflikata iz ne tako davne prošlosti. Isto tako se navode i planovi za usvajanje Strategije i Akcionog plana o malokalibarskom i lakom naoružanju. Ističe se i nastojanje Republike Srbije da uskladi svoje zakonodavstvo sa preuzetim međunarodnim obavezama i normama Evropske unije (EU) u oblasti kontrole naoružanja. U delu **Politika unutrašnje bezbednosti**, posebno se naglašava da delovanje unutrašnjih organa i institucija treba da bude usmereno na sprečavanje i suzbijanje proliferacije konvencionalnog naoružanja (Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, 2009).

Kao što je navedeno u Strategiji nacionalne bezbednosti, 2010. godine Vlada Srbije je usvojila Strategiju kontrole streljačkog i lakog naoružanja u Republici Srbiji za period do 2015. godine, da bi 2013. donela i Akcioni plan za sprovođenje ove Strategije. Prvenstveni cilj donošenja Strategije kontrole streljačkog i lakog oružja u Republici Srbiji je bio usklađivanje sa zakonodavstvom Evropske unije (Strategija kontrole streljačkog i lakog naoružanja u Republici Srbiji za period 2010-2015). Republika Srbija je Strategijom „prihvatila potrebu da se na svim nivoima definišu aspekti kontrole streljačkog i lakog oružja, njegovih delova, pripadajuće municije koji se tiču nelegalnog posedovanja, proizvodnje, skladištenja i prometa, u cilju sprečavanja pristupa oružja kriminalnim grupama i teroristima.“ (Ibid.). U Strategiji je navedeno da posedovanje nelegalnog oružja može doprineti podstrekivanju sukoba, nasilja i nesigurnosti građana. Takođe, nekontrolisano širenje i posedovanje ilegalnog oružja može predstavljati opasnost po održivi društveni i ekonomski razvoj. Nelegalno posedovanje oružja dovodi do neprekidne zloupotrebe, kao što su kriminalne aktivnosti, nedozvoljena upotreba vatrenog oružja i ubistva počinjena oružjem. Strategija kontrole streljačkog i lakog oružja u Republici Srbiji za period od 2010. do 2015. godine, kao i Akcioni plan za njeno sprovođenje predviđala je uspostavljanje Saveta za streljačko i lako oružje u Republici Srbiji koji je formiran odlukom Vlade krajem 2011. godine, i Koordinatora za streljačko i lako naoružanje kao predsedavajućeg Saveta. Nakon isteka perioda na koji se Strategija odnosila, pristupljeno je izradi nove Strategije kontrole streljačkog i lakog oružja za budući period. Donošenje nove Strategije je predviđeno Akcionim planom za pregovaračko Poglavlje 24 (Ibid.).

Savet je bio privremeno telo koje bi formirala Vlada, a sve u cilju ostvarivanja komunikacije, saradnje i koordinacije aktivnosti državnih organa u ostvarivanju kontrole streljačkog i lakog oružja (Ibid.). Najznačajniji rezultat rada Saveta je usvajanje tri nova zakona: Zakona o oružju i municiji, Zakona o izvozu i uvozu

naoružanja i vojne opreme i Zakona o izvozu i uvozu robe dvostruke namene. Predsedavajući ovog Saveta, Miljko Simović, kao i drugi članovi, aktivno su učestvovali u procesu harmonizacije propisa iz poglavlja 1 i 24, tokom pregovora o pristupanju Srbije Evropskoj uniji. Takođe, članovi ovog Saveta su učestvovali u radu regionalnih konferencija koje su se ticale razoružavanja.

Ipak, Savet za streljačko i lako oružje u Republici Srbiji se tokom svog funkcionisanja susretao sa brojnim problemima. Primarni cilj nadležnih organa Republike Srbije bio je usklađivanje propisa sa zakonodavstvom Evropske unije, pa samim tim u startu nije posvećena dovoljna pažnja radu Saveta što je kasnije uticalo i na njegovo funkcionisanje. Kao savetodavno telo Vlade, nije posedovao nikakva izvršna ovlašćenja, već je koordinisao rad ministarstava pri izradi propisa u ovoj oblasti. Savet su činili službenici iz ministarstava koji su zbog strukture ministarstava i principa subordinacije koji je dominantan u njima, morali da traže odobrenja i mišljenja od svojih nadređenih, što je usporavalo rad Saveta i uticalo na njegovu efikasnost. Najveći problem u radu Saveta predstavljali su česti parlamentarni izbori i dugi periodi kampanja, pregovora o formiranju nove Vlade i donošenja zakona o ministarstvima. Realno je pretpostaviti da članovi Saveta nisu bili dovoljno motivisani za rad u ovom telu, jer su taj posao često doživljavali kao usputni zbog primarnih poslova u ministarstvima koja su ih imenovala za članove Saveta. Nabrojani problemi u funkcionisanju doprineli su neostvarivanju zacrtanih ciljeva iz Strategije i Akcionog plana. Iako je Savet ostvario značajne rezultate prilikom izrade novih zakona, stvaranju uslova za bezbedno skladištenje lakog i streljačkog naoružanja kao i pri identifikaciji viška streljačkog i lakog naoružanja u posedu države i njihovog eliminisanja, drugi ciljevi zacrtani Strategijom i Akcionim planom za njeno sprovođenje su ispunjeni samo delimično ili nisu ispunjeni. Posebno treba istaći da nisu ispunjeni sledeći ciljevi:

- informisanje javnosti o posledicama zloupotrebe i edukacija građana i pravnih lica o rizicima od oružja. Akcionim planom bila je predviđena izrada analize o uticaju streljačkog i lakog naoružanja na bezbednost i građane i realizacija medijske kampanje što nije ostvareno u punoj meri.
- planiranje i sprovođenje dugoročnih i redovnih akcija kontrole streljačkog i lakog oružja u cilju njegovog prikupljanja. U okviru ovog cilja bile su predviđene aktivnosti u cilju legalizacije i predaje oružja. Za vreme trajanja Strategije i funkcionisanja Saveta sprovedena je samo jedna akcija legalizacije nakon stupanja na snagu novog zakona o oružju i municiji.

- angažovanje civilnog društva u podršci Strategiji kontrole streljačkog i lakog oružja. Ovaj cilj je podrazumevao uspostavljanje i primenu modela saradnje sa subjektima civilnog društva. Kao osnova za saradnju sa civilnim društvom bilo je predviđeno potpisavanje Memoranduma o saradnji sa civilnim društvom. Tokom funkcionisanja Saveta do izrade i potpisivanja Memoranduma nije došlo tako da se može oceniti da je proces sprovođenja Strategije upravo pri sprovođenju ovog cilja imao najmanje uspeha.

PREPORUKE

U okviru nove Strategije kontrole streljačkog i lakog oružja u Republici Srbiji trebalo bi predvideti da Savet za streljačko i lako oružje dobije određenu političku težinu uključivanjem u njegov rad ministara i njihovih zamenika u Savetu. Preveliki politički autoritet bi mogao da ometa redovno funkcionisanje Saveta, pa zbog toga ne bi bilo svrsishodno da on bude osnovan pri kabinetu predsednika ili potpredsednika Vlade. Ovo bi dovelo do poistovećivanja rada Saveta sa ličnošću predsedavajućeg. Zbog toga smatramo da bi uključivanjem ministara u rad Saveta, on dobio odgovarajući autoritet i dovoljnu političku težinu. Ministri bi se sastajali prema potrebi jednom do dvaput godišnje i donosili bi najvažnije odluke. Redovan rad Saveta bio bi prepušten njihovim zamenicima, koji bi kao i do sada bili službenici ministarstava sa odgovarajućom stručnošću iz ove oblasti. Smatramo da bi ovo doprinelo efikasnijem radu Saveta, jer njegovi članovi ne bi morali da traže odobrenje i mišljenje od svojih nadređenih što je do sada usporavalo rad. S druge strane Savet bi imao veći značaj zbog prisustva ministara kao političkih ličnosti, što bi doprinelo njegovoj većoj vidljivosti u javnosti.

Uspostavljanje bolje saradnje sa organizacijama civilnog društva kroz zaključivanje Memoranduma o saradnji, što bi rezultiralo sprovođenjem zajedničkih akcija i medijskih kampanja. Pored organizacija civilnog društva sa kojima je Savet do sada sarađivao, potrebno je uspostaviti odnose sa organizacijama poput ratnih vojnih invalida, udruženja majki koje su izgubile decu u ratu, udruženjima koja okupljaju žrtve porodičnog nasilja, organizacijama koje brinu o bezbednosti dece, kao i javnim medijskim servisom. Cilj povezivanja sa ovim organizacijama jeste njihovo uključivanje u kampanje koje bi ukazivale na posledice upotrebe oružja, kako bi se podigla svest građana o važnosti ovog problema. Smatramo da bi na ovaj način kampanje i poruke koje one nose, ostavljale mnogo jači utisak na građane, nego suvoparni govori državnih činovnika. Lične priče žrtava koje bi bile sastavni deo kampanje, značajne su za održavanje pažnje javnosti i

zato je ova preporuka vrlo važna u borbi protiv nelegalnog oružja (Vreme, 2016). Ova preporuka je sprovodiva, jer ne iziskuje velika finansijska ulaganja, a sa druge strane mogla bi da privuče pažnju međunarodnih organizacija koje bi dodatno doprinele uspešnom sprovođenju ovakvih kampanja. Uspešan primer ovakve saradnje su i brošure sa posebnim prostorom za dečije crteže koji su se odnosili na opasnosti koje dolaze od oružja. Kako pokazuje hrvatsko iskustvo ovaj vid kampanje je imao značajnije efekte od klasičnih kampanja, upravo zbog uključivanja ranjivih društvenih grupa i utiska koji su dečiji crteži ostavljali na roditelje i bližnje.²³ Ova vrsta saradnje je važan deo i sledeće naše preporuke.

Institucionalizacija akcije predaje oružja. Promenom člana 46 Zakona o oružju i municiji, amnestija oružja ne bi bila periodična i po odluci ministra unutrašnjih poslova, već stalna akcija. Poslednja akcija amnestije izvedena nakon masakra u Žitištu je pokazala da ishitrine odluke i nedovoljno isplanirane akcije izazvane pritiskom javnosti, ne donose očekivane rezultate. Za četiri meseca prikupljeno je oko 900 komada oružja i nešto malo eksplozivnih sredstava, što je potvrda o neuspešnosti ove akcije (Tadić, 2016). Kako pokazuje iskustvo iz regiona, najbolje sredstvo u rešavanju problema nelegalnog oružja je stalna akcija amnestije. Na ovaj način je u Hrvatskoj, koja je bila neposredno pogođena ratnim dejstvima, prikupljen značajan broj nelegalnog lakog i streljačkog oružja u odnosu na procenjenu količinu. Kako bi akcije amnestije bile uspešne, trebalo bi ih povezati sa kampanjama poput onih iz prethodne preporuke. Troškovi promovisanja ne moraju nužno biti visoki, jer u kampanju treba uključiti javni medijski servis što bi smanjilo troškove promovisanja kampanje. U ovakvim akcijama građani ne bi morali sami da prenose i predaju oružje u policijskoj upravi. Zbog bezbednosti, postojećeg nepoverenja građana u organe bezbednosti, straha od evidentiranja, kao i reakcije okoline treba obezbediti neobeležena vozila i stručne mešovite timove sastavljene od muškaraca i žena koji bi na poziv zainteresovanih građana preuzimali oružje. Kako pokazuje hrvatsko iskustvo, za finansiranje ovakvih akcija postoji interesovanje međunarodnih organizacija. Proces evropskih integracija i veća pažnja Evropske unije zbog skorašnjih terorističkih napada, ukazuju na to da bi i EU imala interesovanja za finansiranje ovakvog projekta.

Kao dodatna mera koja bi pratila stalnu amnestiju predlažemo uvođenje ekonomskih podsticaja za lokalne zajednice. Povećano interesovanje Evropske unije za ovaj problem, treba iskoristiti za finansiranje ovakvih akcija. Kako bi se podstakao uspeh, trebalo bi organizovati programe godišnjeg nagrađivanja naju-

23 Više o akciji Manje oružja – manje tragedija i brošuri "Izbacite uljeza" na: <https://www.mup.hr/UserDocImages/topvijesti/2013/kolovoz/Bro%C5%A1ura.pdf>

spešnijih lokalnih zajednica u prikupljanju nelegalnog oružja, kroz unapređenje infrastrukture u tim lokalnim zajednicama. Smatramo da bi ova vrsta podsticaja doprinela promovisanju i upoznavanju građana sa akcijom legalizacije, kao i podizanju svesti građana. Primer za doprinos povećanju broja prikupljenog oružja ovakve mere je i akcija legalizacije sprovedena u Albaniji. Legalizacija je bila prećena ovim vidom ekonomskog podsticaja lokalnih zajednica, što je prema proceni međunarodnih organizacija uključenih u njeno sprovođenje doprinelo uspešnosti legalizacije (Centar za istraživanje javnih politika, 2016). Ova mera bi podrazumevala da se u tri proporcionalno najuspešnije opštine u prikupljanju nelegalnog oružja organizuje izgradnja novih ili rekonstrukcija postojećih dečijih parkova ili sportskih terena. Smatramo da je ovu preporuku moguće sprovesti i bez isključivog oslanjanja na državne finansije ili evropske fondove, već je moguće uključiti i privatne kompanije koje bi na taj način pokazale društvenu odgovornost kroz podršku akciji koja ima za cilj povećanje opšte bezbednosti.

LITERATURA

Bajekal, N., Walt, V. (2016). Paris Attacks: How Europe's Terrorists Get Illegal Guns, TIME, Pristupljeno: 10.03.2017, dostupno na: <http://time.com/how-europes-terrorists-get-their-guns/>

Blic – elektronsko izdanje. (2014). Nađen arsenal oružja Oslobodilačke vojske Preševa, Medveđe i Bujanovca. Pristupljeno: 27.2.2017, dostupno na: <http://www.blic.rs/vesti/hronika/naden-arsenal-oruzja-oslobodilacke-vojske-preseva-medveda-i-bujanovca/3bgrgc>

Božanić, D. (2016). Gender and SALW in South East Europe. Beograd: SEESAC

Čebić, R. (2016). Imate li pištolj kod kuće i čemu Vam služi?, *Vreme*, (1333).

Centar za istraživanje javnih politika, (2016). *Legalizacija oružja ne sme biti ad hoc akcija*. Pristupljeno: 26. 2. 2017, dostupno na: <http://publicpolicy.rs/arhiva/1296/legalizacija-oruzja-ne-sme-bit-ad-hoc-akcija#.WddfDLfRbIV>

Deutsche Welle. (2015). Weapons linked to Paris attacks made in Serbia. Pristupljeno: 27.2.2017, dostupno na: <http://www.dw.com/en/weapons-linked-to-paris-attacks-made-in-serbia/a-18912675>

Đurđević-Lukić S., Tadić M., Milić, T. (2015). Oružje na meti: zloupotreba vatrenog oružja u Srbiji. Beograd: South Eastern and Eastern Europe Clearinghouse for the Control of Small Arms and Light Weapons – SEESAC.

Đukić, Đ. (2017). Siniši Zlatiću 40 godina robije. Pristupljeno 10.3.2017, dostupno na: <http://www.politika.rs/sr/clanak/375312/Zlaticu-40-godina-zatvora-za-masakr-u-Zitistu>

Ministarstvo unutrašnjih poslova Vlade Republike Srbije, (2015). Action Plan for Chapter 24. Pristupljeno: 3.3.2017, dostupno na: http://www.bezbednost.org/upload/document/akcioni_plan_za_poglavlje_24_-_mart_2016_.pdf

N1. (2015). U Srbiji između 200.000 i 900.000 komada ilegalnog oružja. Pristupljeno: 10.12.2016, dostupno na: <http://rs.n1info.com/a36211/Vesti/ilegalno-oruzje-u-Srbiji.html>

Slavković, S. (2016). Ko će razoružati Srbiju, NIN, (3419).

Strategija kontrole streljačkog i lakog naoružanja u Republici Srbiji za period 2010-2015. (2010). Beograd: Službeni glasnik RS.

Strategija nacionalne bezbednost Republike Srbije. (2009). Beograd: Službeni glasnik RS.

Tadić, M. (2016). Posedovanje vatrenog oružja i ljudska bezbednost: Da li nas oružje štiti ili plaši?. Beograd: Centar za istraživanje javnih politika.

Taylor, T., Phillips, C., Bogosavljevic, S. (2005). Living with the Legacy – SALW Survey Republic of Serbia. Beograd: United Nation Development Programme.

Večernje novosti online. (2015). Kumanovo: borbe sa teroristima OVK još traju, poginulo pet policajaca, 30 ranjeno; Srbija zatvorila granicu. Pristupljeno: 27.2.2017, dostupno na: <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:547211-Haos-u-Kumanovu-Pripadnici-OVK-pokusavaju-da-se-probiju-ka-centru-grada-Helikopteri-nadlecu-i-Skoplje-Poginula-tri-policajca-20-ljudi-ranjeno-Srbija-poslala-pojacanja-PTJ-na-putu-za-jug-VIDEO>

Vestionline. (2016). Da ne bude kasno. Pristupljeno: 10.12.2016, dostupno na: <http://www.vesti-online.com/Vesti/Drustvo/613636/Da-ne-bude-kasno>

Zakon o oružju i miniciji. (2015). Beograd: Službeni glasnik RS.